

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Müzeciliğin Gelişmesinde Müze-i Hümayûn Müdürleri Philipp Anton Dethier ve Osman Hamdi Bey Dönemlerinin Karşılaştırmalı Bir Değerlendirmesi

A Comparative Evaluation of the Development of Museology During The Directorates of Müze-i Hümayûn of Philipp Anton Dethier and Osman Hamdi Bey

Meltem Begüm SAATÇI ATA^{a*}

^a Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Antalya / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-1679-8892

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 22 Şubat 2021

Kabul tarihi: 17 Mayıs 2021

Anahtar Kelimeler:

Osman Hamdi Bey,
Philipp Anton Dethier,
Müze-i Hümayûn,
Müzecilik,
Âsâr-ı Atîka Nizamnâmesi

ARTICLE INFO

Article History:

Received February 22, 2021

Accepted May 17, 2021

Keywords:

Osman Hamdi Bey,
Philipp Anton Dethier,
Müze-i Hümayûn,
Museology,
Antiquities Regulation

ÖZ

Türkiye’de modern anlamda müzecilik faaliyetlerinin temeli 19. yüzyıl ortasına dayanmaktadır. Genel olarak Müze-i Hümayûn olarak adlandırılan bu kurum Maârif-i Umûmiye Nezâreti bünyesinde faaliyetlerini yürütmüştür. Avrupalı devletlerin Osmanlı topraklarında kültürel yağma boyutuna varmış olan eski eserler üzerindeki hâkimiyet mücadelesi, Osmanlı kurumu olarak Müze-i Hümayûn çalışmaları ile engellenmeye çalışılmıştır. İlk üç yöneticisi yabancı uyruklu olan bu kurum 1881 yılında bir Osmanlı müdür ile önemli değişim göstermeye başlamıştır. Philipp Anton Dethier son yabancı, Osman Hamdi Bey ilk Osmanlı müdürü olarak Müze-i Hümayûn çalışmalarını yürütmüştür. İki yönetim arasındaki farkların görünür olduğu alanlar kurum binası gibi somut, nizamnâmeler gibi hukuki, kazılar gibi uygulama boyutunda değerlendirilebilir. Müze kurumunun benzer niteliklere sahip bu iki müdür döneminin işleyiş ve uygulamalarının kıyaslaması Osmanlı kurumunun bir Osmanlı müdürü yönetimindeki başarısını göstermektedir.

ABSTRACT

The beginning of activities about museology in the modern sense in Turkey began in the middle of the 19th century. The institution generally called as Müze-i Hümayûn carried out its activities under the Ministry of General Education. The struggle of the European states in the Ottoman lands to dominate the antiquities which reached the level of cultural plunder was tried to be prevented by the works of Müze-i Hümayûn. After the first three directors who were foreign nationals, important changes in this institution by an Ottoman director began in 1881. Philipp Anton Dethier, the last foreign director, and Osman Hamdi Bey, the first Ottoman director carried out the works of Müze-i Hümayûn. The differences between the periods of these two directors in physical condition as the building of institution, in the legal area as the Antiquities Regulations, in practice as the archaeological excavations can be evaluated. The comparison of the functioning and practices of these two directors of the Museum with almost similar qualifications shows the success of the Ottoman institution under the management of an Ottoman director.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: melbesa@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

The initiatives of Fethi Ahmed Paşa in 1846, the revival of this idea of museology by the Âli Paşa during his last grand vizierate between 1867-1871 and the Sultan Abdülaziz's official visit to Europe effected the basis of museology in modern sense in Turkey. The Regulation of Public Education dated 1869 concerned the education system in general as well as the developments related to the museology. The institution generally called as Müze-i Hümâyün carried out its activities under the Ministry of General Education.

The struggle of European states for dominance over the antiquities in the Ottoman lands reached the level of cultural plunder. This plunder was tried to be prevented by the activities of Müze-i Hümâyün such as the protection of antiquities and the organization of excavations. This process was not independent from the general political and economic conditions of the Ottoman Empire. However, the qualifications and activities of the directors of the institution had been an important determinant whether the institution operates in accordance with the purpose of establishment. The institution of which the first three directors were foreign nationals started to change significantly in 1881 with an Ottoman director.

Philipp Anton Dethier as the last foreign director (1872-1881) and Osman Hamdi Bey as the first Ottoman director (1881-1910) carried out the works of Müze-i Hümâyün. Dethier became the director when he was 69 and continued for 103 months. Osman Hamdi Bey became the Director when he was 39 and continued for 353 months. Both of their directorates ended with their deaths. The differences between the periods of these two directors in physical condition as the building of institution, in the legal area as the Antiquities Regulations, in practice as the archaeological excavations can be evaluated. Apart from these, the name of the institution, the status of expert personnel, the variety of antiquities and the publishing activities are the fields where different results were revealed during these two directors' management.

These two directors had similar qualifications, were experts in their fields, made important works during their directorate periods. In this study, the reasons why the two directors could not achieve similar results in the development of Müze-i Hümâyün are investigated. Among these differences the first one is the period of their directorates. It is also accepted that the political and economic situations of two periods were not same. However, the main reason or reasons must be different. It is possible to see them in the practices of Dethier and Osman Hamdi Bey's periods. To understand the differences between the two directors, the way the name of the museum expressed, the content of Regulations issued, the number and training of expert personnel, the change in the place used as the museum building even the change of the building, the privileges given to the foreign archaeologists, the gradual spread of the archaeological excavations in the name of the Müze-i Hümâyün, the increase in the number and variety of antiquities and the publishing activities are good examples.

In this study, the Ottoman archival documents, the State Annuals and the Annuals of the Ministry of Education as primary sources are used in accordance with the method of historical research. Studies on Dethier's and Osman Hamdi Bey's period were evaluated in terms of institutionalization process of the Müze-i Hümâyün.

It is understood that the institutionalization process of the Müze-i Hümâyün made significant progress during the period of Osman Hamdi Bey when the periods of the last foreign and the first Ottoman directors of Müze-i Hümâyün are compared in terms of their appointment processes and professional suitability, the Antiquities Regulations, the expert personnel status, the museum building, the archaeological excavations, the variety of antiquities and the museum catalogues. This does not mean that nothing done during the period of Dethier. However, some administrative mistakes were made during Dethier's period. Especially by the Regulation dated 1874, the archaeological plunder in a certain percent became official in a way. In this context, the most important success of the Osman Hamdi Bey's period can be accepted as the Antiquities Regulations dated 1884 and 1906 which prohibited strictly the export of the antiquities excavated in the Ottoman lands abroad. There were political and economic reasons for the failure to achieve this Regulation as desired rate in practice. But the most important point is that the antiquities were classified as the state property.

In conclusion, the comparison of functioning and practices of the two directors, Dethier and Osman Hamdi Bey, with almost similar qualifications is an important subject to demonstrate the success of the Ottoman institution, Müze-i Hümâyün, under the directorate of an Ottoman instead of a foreigner one.

Giriş

Türkiye’de müzecilik faaliyetlerinin ilk adımları Osmanlı Devleti zamanında atılmıştır. Bu sürecin evveliyatı Fatih Sultan Mehmed döneminde Cebehane adı verilen eski Aya İrini Kilise binasında silah ve savaş aletlerinin depolanmasıyla başlatılabilir (Eyice, 1985, s. 1597). Modern anlamda müzecilik çalışmalarının başlangıcı 1846’da Tophane Müşiri Fethi Ahmed Paşa’nın girişimi olarak kabul edilir. Âli Paşa’nın son kez sadarete geldiği dönemde (1867-1871) bu fikir yeniden canlandırılmıştır (*Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye*, 1319, s. 51). Sultan Abdülaziz’in 1867’de Avrupa’da gördüğü müzelerin etkisiyle bu fikri desteklemesi (Karaer, 2003, s. 138-139) bu alandaki çalışmaların önünü açmıştır.

Müze-i Hümâyûn 1869 yılında Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile Maârif-i Umûmiye Nezâretine bağlı bir kurum olarak kurulmuştur. Kurumun işleyişindeki önemli özelliklerden birisi 1881 yılında Osman Hamdi Bey’in atanmasına kadar görev almış olan üç yöneticisinin de yabancılardan atanmış olmasıdır. İlk müdürü Galatasaray Sultanîsi’nde tarih öğretmenliği yapan Edward Goold olmuştur (*Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye*, 1319, s. 151). Goold, İngiliz elçisinin önerisiyle atanan bir Katolik İrlandalı İngiliz vatandaşıdır (Kuruloğlu, 2010, s. 48-49). İkinci yöneticisi ise Avusturya Vapur işletmesinde çalışan ve İstanbul’da Avusturya sefiri olan Anton Graf Prokesch von Osten’in önerisiyle atanan Pio Francesco Carlo Terenzio (1846-1900) idi (Eyice, 1960, s. 46). Üçüncü ve son yabancı müze müdürü ise Alman Philipp Anton Dethier’dir. Bu atamada giderek daha fazla alanda ve daha fazla etkisi hissedilen Osmanlı-Almanya ilişkilerinin payı da hesaba katılmalıdır.

Bu çalışmada tarih araştırmaları yöntemine uygun olarak değerlendirilmiş olan Devlet Sâlnâmeleri, Maârif Sâlnâmeleri, Musavver nevsâl-i Osmanî ve Âsar-ı Atıka Nizamnâmeleri çalışmanın ana yönlendirici metinlerinin başında gelmektedir. Eyice (1985) ve Öz (1970), Osmanlı’da arkeoloji müzesinin kuruluşu ve gelişimi; Shaw (2004), Osmanlı müzeciliği ve arkeoloji çalışmaları; Mumcu (1969) ve Çal (2005), Osmanlı’da müzeciliğin tarihi gelişimi ve hukuki altyapısı, Eldem (2013), 1881 öncesi Müze-i Hümâyûn ile ilgili gelişmeler; Kutlu Dilbaz (2014), Osmanlı topraklarında yapılan arkeoloji kazılarına örnekler; Cezar (1995), Osman Hamdi Bey dönemi Osmanlı’da arkeoloji çalışmaları için yararlanılan kaynaklar arasındadır. Konu, birinci ve ikinci elden bu kaynaklar üzerinden değerlendirilmeye çalışıldı.

Bu çalışmanın amacı, son yabancı ve ilk Osmanlı Müze-i Hümâyûn müdürlerinin yönetimi zamanında Osmanlı Devleti’nde müzecilik faaliyetlerinin karşılaştırmalı değerlendirmesinin yapılmasıdır. Bunun için öncelikle iki müdürün göreve geliş süreçleri ve mesleki uygunlukları hakkında bilgi verilecek, ardından Dethier ve Osman Hamdi Bey’in müdürlükleri dönemi âsar-ı atıka nizamnâmeleri, uzman personel durumu, müze binası, arkeoloji kazıları, eski eser çeşitliliği ve müze katalogları açılardan karşılaştırılacaktır.

Philipp Anton Dethier’nin Müze-i Hümâyûn Müdürlüğü Dönemi (1872-1881)

Philipp Anton Dethier Ağustos 1872 ile Mart 1881 yılları arasında 8 yıl 7 ay süreyle Osmanlı Devleti Müze-i Hümâyûn müdürlüğü yapmıştır (Saatçi Ata, 2021, s. 459-482). Bu işe uygunluğunu gösterecek ilk özelliği eğitimi ve çalışma hayatındaki deneyimi olmalıdır. 1 Ekim 1803’te Kerpen-Köln’de doğan Dethier, lise öğrenimini Köln’de, üniversiteyi Berlin’de Friedrich Wilhelm Üniversitesi Felsefe Fakültesi’nde tamamlamıştır. Bir dönem Paris ve Berlin’de öğretmenlik yaptıktan (Personal Nachrichten, 1881, s. 48; Dethier, 1993, s. 13) sonra 1841’de Berlin’de tarih alanında doktora eğitimini almıştır (Dethier, 1867). Ardından kısa bir süre dergi yayıncılığı yaptıktan sonra 1848 olduğu düşünülen bir tarihte İstanbul’daki öğretmenlik ve sonra okul müdürlüğü görevi başlamıştır (Dumont, 1868, s. 237). 20 yıldan biraz daha uzun bir süre içerisinde, yeni gelişmekte olan ve Sultan tarafından da önem verilen bir kurumun müdürü olacak kadar başkentte kendisini tanıtmış ve kabul ettirmiştir. Dethier’nin müze müdürü olarak atanmasında İstanbul’da Avusturya Doğu Okulu’nda görevli bulunduğu

dönemde (Agstner ve Samsinger, 2018, s. 396) yaptığı arkeoloji ve tarih alanındaki araştırmaları ve yayınlarının (Eldem, 2012/2013, s. 503-503: Eyice, 1960, s. 47) etkisi olmuştur. Bunlarla beraber Osmanlı-Almanya ilişkilerinin yakınlaşması da etkili olmuştur. Dethier'nin ölümünden sonra da Müze-i Hümâyûn müdürlüğü için Almanya'dan bir seçenek aranması bunun kanıtlarından birisidir.

Osman Hamdi Bey'in Müze-i Hümâyûn Müdürlüğü Dönemi (1881-1910)

1842 yılında doğan Osman Hamdi Bey aile yapısının kendisine sunduğu olanakları değerlendirebilmiş bir Osmanlı aydınıdır. 1857 yılında Paris'e hukuk öğrenimi için gitmiş olmasına rağmen bu alanı bırakıp sanat alanına yönelmiştir. Bu alanda kendini geliştirmeyi tercih eden Osman Hamdi Bey, Paris'te güzel sanatlar eğitimini Gustave Boulanger ve Jean-Leon Gerôme'un atölyelerinde almıştır (Eldem, 2010b, s. 444). Müze-i Hümâyûn Müdürü olmadan çok önce örneğin 1867 Dünya Sergisi'nde ülkesini uluslararası alanda sanat çalışmalarıyla temsil etmeye başlamıştır (Göğüş, 2007, s. 46).

Paris'e gidişinden 12 yıl sonra 1868 yılının ortalarında ülkesine dönen Osman Hamdi Bey bir süre farklı alanlarda devlet görevlisi olarak çalışmıştır (Eldem, 2010b, s. 379-381). Bağdat'ta başlayıp İstanbul'da devam eden bu görevleri sırasında sanat çalışmalarına devam etmiştir. Bu dönemde müzecilik ve arkeoloji henüz ana uğraş konusu değil daha ziyade ilgi alanı seviyesindeydi (Eldem, 2010b, s. 44). 1881 öncesi farklı şekillerde müzecilik faaliyetlerinin içinde bulunan Osman Hamdi Bey için 1873 yılında ileride Müze-i Hümâyûn müdürlüğünü de etkilemiş olduğu düşünülebilecek bir olanak ortaya çıkmıştır. Dethier'nin Müze-i Hümâyûn Müdürü olduğu dönemde Osman Hamdi Bey Viyana'da açılan Dünya Sergisi'ne komiser olarak tayin edilmiştir (Gündüz, 2007, s. 468). Buradaki çalışmaları Avrupa basınına da yansımıştır. Kendisini öven bir yazıda Osmanlı sergisinin başarısının mimarı olarak Osman Hamdi Bey gösterilmiştir (Göğüş, 2007, s. 136). 1878 yılında Beyoğlu ve Galata Altıncı Dâire-i Belediye Reisi sıfatıyla dâhil olduğu Komisyon üyeliği de aynı şekilde eski eserler ve müze işleyişinin dışında olmadığını gösteren örneklerdendir (Öz, 1970, s. 951).

Dethier'nin ölümünden ancak altı ay kadar sonra 4 Eylül 1881'de Osman Hamdi Bey Müze-i Hümâyûn müdürü olarak atanabilmiştir (Eldem, 2010b, s. 44-45). 29 yıl 5 ay kadar süren bu göreve atanmasında kendisini Paris yıllarından tanıyan Teşrifât-ı Umumiye Nazırı Münir Paşa'nın önerisi ile (Eldem, 2019, s. 75) “bir kere de Osmanlı müdirini denemek” (Ekrem Reşad ve Osman Ferid, 1326, s. 213) şeklinde ifade edilen anlayış etkili olmuştur. Sultan II. Abdülhamid'in bu atamayı onaylamasında, Osman Hamdi Bey'i 1880'de Saray ressamı olarak atamış olması da etkili olmuştur (Eldem, 2019, s. 64-65). Bir yabancı devletin vatandaşı yerine Osman Hamdi Bey'in atanmasıyla Osmanlı Devleti'nde müzecilik çalışmalarında yeni bir dönem başlamıştır.

Osman Hamdi Bey'in Paris, Berlin, Londra, Viyana, Boston, Philadelphia, Atina gibi önemli şehirlerde eski eserlerle ilgili çalışmalar yapan enstitü veya cemiyetlere üyeliği yanı sıra Avusturya Âsâr-ı Nefise Müzesi muhabirliği sıfatı da vardı. Ayrıca Londra Âsâr-ı Atîka Akademisi döneminin ikinci yabancı üyesi olarak Osman Hamdi Bey'i seçmiştir (Ekrem Reşad ve Osman Ferid, 1326, s. 211).

Son Yabancı ve İlk Osmanlı Müze-i Hümâyûn Müdürleri Dönemlerinin Karşılaştırılması

Philipp Anton Dethier ve Osman Hamdi Bey'in Müze-i Hümâyûn Müdürü olarak hizmet ettikleri dönemlerde Osmanlı Devleti'nde müze çalışmalarında önemli değişimler yaşanmıştır. Osman Hamdi Bey döneminin başarısı Dethier döneminde yapılan ve yapılmayan işlerin deneyimi üzerine kurulmuştur. İkisinin de değeri azaltılamaz. Ancak ikisi arasında

belirgin farklar da vardır. Göreve geliş süreçleri, mesleki uygunlukları, aldıkları eğitim ve özellikle görev sürelerinde yaşananlar bu farklar arasında dikkate alınması gereken özelliklerdir.

1872 yılında 69 yaşında Müze-i Hümayûn müdür olarak görevlendirilen Dethier yaklaşık 103 ay (Ağustos 1872-Mart 1881) bu görevde kalmıştır. Osman Hamdi Bey göreve geldiğinde ise 39 yaşındaydı ve yaklaşık 353 ay (Eylül 1881-Şubat 1910) bu görevi sürdürmüştür. Osman Hamdi Bey göreve atıldığında Dethier'nin göreve geldiği yaşın neredeyse yarı yaşındaydı ve Dethier'den 3,5 kat daha uzun süre bu görevde kalmıştır. Bu nedenle nicelik olarak Osman Hamdi Bey döneminde daha fazla iş yapılmış olması doğaldır. İkisi de alanında iddialı işler yapmışlardır. Ancak nicelikten ziyade nitelik kıyaslaması daha önemlidir. Görev aldıkları yaş arasındaki fark, müdürlüğün daha genç birisine devredilmesi Osmanlı Devleti'nde müzecilik çalışmalarında da gençleşmeyi beraberinde getirmiştir denilebilir. Elbette ileri yaşın deneyiminin de müzecilik çalışmalarına katkısı olmuştur. Dethier döneminde Müze-i Hümayûn'un kurumsallaşması sürecinde her biri gerçekleşmemiş olmakla birlikte önemli girişimlerde bulunulmuş ve adımlar atılmıştır. Ancak değişimin gençlikte daha kolay olması bu örnekle de uyumaktadır. Müze-i Hümayûn'un bağlı olduğu Maârif-i Umûmiye Nezâreti'nin işleyişi de bunu etkilemiştir. Dethier'nin 103 aylık görev süresinde 9 nazır arasında 16 kez görev değişikliği olmuşken Osman Hamdi Bey'in Dethier'ye göre 3,5 kat uzun süren görev süresinde 353 aylık bu dönemde 13 nazır arasında 15 kere görev değişikliği olmuştur (Mahmud Cevat İbnü's Şeyh Nâfi, 2001, s. 460-461). Dethier döneminde 15 sadrazam arasında 20 kere görev değişikliği, Osman Hamdi Bey döneminde 10 sadrazam arasında 18 kere görev değişikliği olmuştur (Kuneralp, 1999, s. xv). Görev değişiklikleri konusundaki süreler ve sayılar göz önünde tutulduğunda nazır veya sadrazamların daha uzun süre görevde kalabilmiş olmalarından dolayı Osman Hamdi Bey döneminde Osmanlı Devleti'nin siyasi açıdan daha istikrarlı bir dönemde olduğu söylenebilir. Dönemlerin padişahlarının sayılarına bakılacak olursa Dethier döneminde 3, Osman Hamdi Bey döneminde 2 değişiklik olmuştur. Ancak her ikisinin de en uzun süre birlikte çalıştığı padişah, Sultan II. Abdülhamid olmuştur. Dolayısıyla Müze-i Hümayûn'un işleyişini en fazla etkileyen özellikler Sultan II. Abdülhamid dönemi Osmanlı Devleti'nin siyasi ve ekonomik durumu ve Padişahın müzecilik ile ilgili yaklaşımları olmuştur.

Philipp Anton Detiher ve Osman Hamdi Bey'in Müze-i Hümayûn müdürlüğü dönemlerini müzecilik açısından değerlendirirken ilk olarak müdürlerin iki farklı eğitim sisteminin ürünü olması göz önünde tutulması gereken özelliktir. Dethier, Friedrich Wilhelm Üniversitesi Felsefe Fakültesi'nde Alman eğitiminin bir parçası olarak yetişmişken, Osman Hamdi Bey Osmanlı Devleti'nde özellikle Tanzimat dönemiyle etkisini askeri alanlar dışında farklı alanlarda da hissettiren Fransız yüksek öğrenim sisteminin bir parçası olarak yetişmiştir. Bu iki farklı eğitim modelinde yetişen insanlar arasında doğal olarak meydana gelen anlayış farkı onların mesleklerine de yansımıştır. Osman Hamdi Bey Alman burjuva aile yapısının kusursuzluğundan bahsetmekle (Eldem, 2010a, s. 127) birlikte aldığı eğitimin etkisiyle Fransız kültürüne daha yakındı. Ancak sonuç itibarıyla Osmanlı kültürünün bir parçasıydı.

Kurum adı

Genel olarak Müze-i Hümayûn olarak adlandırılan kurumun adı ile ilgili değişim Osmanlı Devleti'nde müzecilik anlayışındaki değişimi yansıtan özelliklerden birisidir. Arşiv belgeleri, Devlet ve Maârif Sâlnâmelerinden bunu takip etmek mümkündür. Dethier dönemine denk gelen yıllarda arşiv belgeleri arasında bulunan kayıtlarda tarih sırasıyla Müze-i Hümayun kurumundan şu ifadelerle söz edildiği görülmektedir: 1872- Müzehane, 1873- Müze-i Hümayun, 1873- Müze-i Osmanî, 1874- Müzehane-i Osmanî, 1878- Müze, 1879- Müzehane-i Âmire, 1881- Müze-i Hümayun. Dethier döneminde 1872-1881 yılları arasındaki kayıtlarda

ortak bir adın kullanılmaması kurumsallaşma açısından henüz yeterince gelişmenin sağlanamamış olduğu şeklinde yorumlanabilir. 1881-1910 yılları arasındaki arşiv kayıtlarına baktığımızda ise ağırlıklı olarak Meze-i Hümâyün adı kullanıldığı görülmektedir. Bu durum kurum kimliğinin oluşmasında önemli bir aşamadır.

Müze-i Hümâyün ile ilgili olarak 1885 ve 1886 tarihli Devlet Sâlnâmelerinde “Müze Hâne” (*Sâlnâme-i Devleti-i Aliyye-i Osmâniyye*, 1302, s. 389, *Sâlnâme-i Devleti-i Aliyye-i Osmâniyye*, 1303, s. 316) olarak kayda geçirilen kurum adının 1892 ve 1898 tarihli Devlet Sâlnâmelerinde “Müze-i Hümâyûn” olarak yazıldığı görülmektedir (*Sâlnâme-i Devleti-i Aliyye-i Osmâniyye*, 1310, s. 388, *Sâlnâme-i Devleti-i Aliyye-i Osmâniyye*, 1316, s. 318). 1910 tarihli Devlet Sâlnâmesinde ise Halil Bey’in müdür-i umumi olarak adı geçtiği dönemde kurumun adı artık “Müze-i Osmanî Müdüriyyet-i Umûmî’dir” (*Sâlnâme-i Devleti-i Aliyye-i Osmâniyye*, 1326, s. 334). Müze-i Hümâyün ile ilgili bilgilerin daha ayrıntılı olduğu Maârif Sâlnâmelerinde kurumun adı 1898’de Müze-i Hümâyün (*Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye*, 1316, s. 396), 1899’da Devlet Müzesi, Müze Müdüriyeti ve Müze olarak geçmektedir (*Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye*, 1317, s. 164, 166, 167, 169). 1900, 1901 ve 1903 tarihli salnamelerde ise sadece Müze-i Hümâyün adı kullanılmıştır (*Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye*, 1318, s. 565; *Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye*, 1319, s. 51; *Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye*, 1321, s. 51).

Müze Hane adıyla başlayan ve genel bir müze ifadesinden sonra ilk olarak padişahın malı anlamına gelen Müze-i Hümâyûn adına geçilmiştir. Daha sonra II. Meşrutiyet ile beraber eski eserlerin mülkiyeti konusundaki anlayışa da gönderme yaptığı şeklinde yorumlanabilecek bir değişiklik müzenin saltanata ait olmayıp, Osmanlı Devleti aidiyetini gösteren “Müze-i Osmanî” adını almıştır. Dethier ve Osman Hamdi Bey dönemlerinde kurumun adı Müze, Müzehane, Müzehane-i Osmanî, Müzehane-i Âmire gibi ifadelerden Müze-i Hümâyûn’a dönüşmüştür. Osman Hamdi Bey dönemi sonrası kayıtlarda geçen kurum adının II. Meşrutiyet döneminde Müze-i Osmanî olmasında Osman Hamdi Bey döneminin anlayışının ve çalışmalarının da etkisi olmuştur.

Âsâr-ı atıka nizâmnâmeleri

Osmanlı Devleti tarihinde 1869, 1874, 1884 ve 1906 yıllarında olmak üzere 4 kere Âsar-ı Atıka Nizamnâmesi çıkarılmıştır. Bunlar birbirinden bağımsız değildir. Aynı şekilde dönemin siyasi iradesinden de bağımsız değildir. Bu nedenle içerik ve nitelik açısından farkları vardır. Konumuz çerçevesinde bu nizamnâmelerden son üçü incelemeye tabi tutuldu. İlki 1874 yılında Dethier döneminde, 1884 ve 1906 tarihli diğer ikisi ise Osman Hamdi Bey döneminde çıkarılmıştır.

1874 tarihli Âsar-ı Atıka Nizamnâmesi’nin oluşturulmasında Dethier’nin kendi kariyeri kadar içinde yetişmiş olduğu kültürün eski eserlere bakışı da etkili olmalıydı. Bu açıdan bakıldığında 1874 tarihli Nizamnâme’nin, hem 7 maddeden oluşan 1869 tarihli Âsar-ı Atıka Nizamnâmesi’nin özellikle eski eserlerin yurtdışına çıkarılışı ile ilgili maddelerinin hem de Dethier’nin yetiştiği kültürün eski eserler ile ilgili ürettiği kanunların gerisinde olduğu görülecektir. 37 maddeden oluşan ve eski eser tanımının açıkça yapılmadığı bu nizamnâme diğer ikisine göre daha kısa ve sadedir (*Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye*, 1316, s. 160-179). Eski eserler devlet malı sayılmakla beraber buluntuların 1/3’ünün devlete, 1/3’ünün kazı yapana ve 1/3’ünün arazi sahibine ait olması kuralı 1869 Nizamnâmesinden sonra geriye gidiştir. Çünkü 1869’da tümü devlete aitti. Kaçakçılığı önleme, arkeoloji kazılarını özendirme niyeti taşıdığı söylenebilecek bu madde ile ilgili sıkıntılar daha Dethier döneminde dile getirilmişti. Ancak çözüm 1884 tarihli Nizamnâme ile oluşturulmaya başlamıştır.

1874 tarihli Nizamnâme elbette sadece Dethier'nin eseri değildir. Bunu onaylayan Osmanlı Devleti yönetimi idi. Ancak Dethier'nin Nizamnâme'nin hazırlanışında Müze-i Hümâyûn müdürü olarak Osmanlı topraklarına ait eski eserlerin korunması konusunda daha hassas davranması gerekirdi. Çünkü kendisinin öğrenim gördüğü ve çalışmalarında bulunduğu Alman kültür hayatında eski eserlerle ilgili bu hassasiyet çok önceden yerleşmeye başlamıştı. Osmanlı Devleti'nde bu hassasiyet 18. yüzyıl sonlarından itibaren gözle görülür oranda var olmakla beraber (Ortaylı, 2007, s. 124-133) kalıcı olarak ancak 1881 sonrası Osman Hamdi Bey'in Müze-i Hümâyûn müdürlüğü döneminde gösterilmeye başlamıştır. Daha Alman siyasi birliğinin kurulmasından çok önce örneğin Bavyera'da daha 18. yüzyıl sonunda anıtların korunmasına dair kanun çıkarıldığı bilinmektedir. 1815 yılında ise kamu yapıları ve anıtların izinsiz onarımının dahi yapılamayacağı kararı çıkarılmıştır. 1818'de Hessen'de 'Tarih ya da Sanat Değerleri Bakımından Korunması Gerekli Eski Mimarlık Sanatı Kalıntıları' hakkında kanun çıkarılmıştır (Mumcu, 1969, s. 59-60). 19. yüzyıl boyunca çıkarılan kanunlar Alman kültüründe eski eser anlayışının tarih bilinci ile eşgüdüm halinde olmasını göstermesi açısından önemlidir. Osmanlı Devleti'nde ise bu konudaki bilinç gelişimi ve kanunlaşma süreci daha geç başlamış ve yavaş seyretmiştir. Örneğin Osmanlı Devleti'nde taşınmaz eski eserler ile ilgili maddeler Nizamnâmelere ancak 20. yüzyıl başında girebilmiştir. Almanya'da 'Eski Eserlerin Korunması Hakkında Kanun 1902 yılında yürürlüğe girmiş (Mumcu, 1969, s. 60) olsa da bu kanun 18. yüzyıl sonuna kadar giden bir uygulama sürecinin sonucudur. Dolayısıyla Almanya'da bu konudaki hukuki aşamalar Osmanlı Devleti'nden daha önce başlamıştır. Bir başka deyişle Dethier Osmanlı Devleti'nde Müze-i Hümâyûn Müdürü olduğu dönemde ülkesindeki bu süreci biliyordu. Âsâr-ı Atıka Nizamnâmesinin içeriğine ve uygulamalara bakıldığında Dethier'nin bu deneyimi Müze-i Hümâyûn'a aktarmada yeterince başarılı olmadığı söylenebilir.

1874-1884-1906 sürecinde Osmanlı Devleti'nde eski eser kavramının geliştirilmiş ve ayrıntılı hale getirilmiş olması müzecilik faaliyetlerine de yansımıştır. 1874'te Nizamnâme içeriği doğrudan kazılar ile ilgili iken 1884 ve özellikle 1906 yılında kazıların izin alma, sürdürme ve sonuçlandırma aşamalarının ayrıntıları üzerinde durulmuştur. Devlet örgütünün eski eserler üzerindeki denetim ve mülkiyet hakkının 1881 sonrası çıkarılan Âsâr-ı Atıka Nizamnâmeleri ile giderek genişletildiği görülmektedir.

Osman Hamdi Bey'in Müze-i Hümâyûn müdürlüğü döneminde çıkarılan 1884 tarihli Âsâr-ı Atıka Nizamnâmesi ve devamındaki değişimler, Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'nin eski eserleri koruma ve değerini ortaya koyma konusundaki eleştirilerine (Şahin, 2007, s. 105) bir karşılık niteliğini de taşımaktaydı. Bu nedenle Nizamnâme tercümesi gazetelerde yayımlanmış ve sefaretlere yollanmıştır. 1874 tarihli Nizamnâme'de eski eserlerin yurt dışına çıkarılması kolay bir durum iken 1884 (*Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye*, 1316, s. 160-179) ve özellikle 1906'dan itibaren bu durum kanun ile ayrıntılı olarak yasaklanmıştır. Özellikle Batı Anadolu'da yapılan kazılarda eserlerin yurt dışına çıkarılması veya eski eserlerin kişisel amaçlar için yapı inşa malzemesi olarak kullanılması gibi olumsuz örnekler 1884 öncesi çok daha kolay idi (Kundakçı, 2002, s. 7; Akın, 1993, s. 234-235). Bu tür örnekler elbette sadece kanun çıkarılarak engellenecek bir durum değildir. 1884 öncesi ile aynı oranda değilse bile bu konuda 1884 sonrası da olumsuz örnekler yaşanmaya devam etmiştir. 1884 tarihli kanunun uygulanmasında tam olarak başarılı olunamamasının nedenleri arasında siyasi baskı veya işin ehline verilmemesi gibi etkenler söz konusu olmakla birlikte bu değişim çok önemlidir. Osmanlı Devleti ve toplumunun çıkarlarının kültürel alanlarda da korunmaya başlandığının göstergesidir.

Osman Hamdi Bey döneminde Osmanlı tarihinin sadece Batı ile değil ancak Batı ve Doğu ile birlikte açıklanabileceği kabul edilmiştir. 1906 tarihli Âsâr-ı Atıka Nizamnâmesi

maddeleri de bu anlayışın ürünüdür. İslami eserlere değerinin verilmeye başlandığı özellikle 1906 Nizamnâmesi ile görülmektedir (Çal, 2005, s. 237). Bu da yine Osman Hamdi Bey döneminde geçmiş bilincinin ve beraberinde müzecilik anlayışının gelişmesini göstermektedir. Bu çıkarılan kanunlarla beraber Osman Hamdi Bey'in müze müdürlüğü dönemindeki yönetim anlayışı Osmanlı topraklarından yurtdışına eser kaçırma işinden kazanç sağlayanların işini zora sokmuştur (Hitzel, 2010, s. 190). 1899-1911 yılları arasında İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü müdürlüğünü yapan, aynı zamanda Osman Hamdi Bey ile yakın arkadaşlığı olan Berlin Bergama Müzesi kurucusu Theodor Wiegand ve eşi Marie Wiegand için de aynı durumun söz konusu olduğunu Marie Wiegand'ın mektuplarında görmek mümkündür (Akın, 1993, s. 236). Bununla beraber kendisine sunulanlar Osman Hamdi Bey'in mesleki başarısının bir göstergesidir. 1884 ve 1906 tarihli Âsâr-ı Atıka Nizamnâmelerinin Avrupalı arkeologların kazanımlarını olumsuz etkilemiş olmasına rağmen Osman Hamdi Bey Müze-i Hümâyûn müdürü olması nedeniyle de görevi sürecinde farklı ülkeler tarafından takdir görmüştür. Atina'da Ecole Française D'Athanes, İspanya'da Oviedo Üniversitesi, Berlin'de Frederich Müzesi açılış veya yıldönümü gibi çeşitli vesilelerle kendisine madalyalar sunulmuş, Şark İlm-i Âsâr-ı Atıka Cemiyeti'nin Alman İmparatoruna sunduğu madalyayı ise İmparator Osman Hamdi Bey'e sunmuştur (Ekrem Reşad ve Osman Ferid, 1326, s. 211).

Uzman personel konusu

Müzecilik alanında uzman eleman yetiştirilmesi konusu devlet işleyişindeki sürekliliği, dönemin ekonomik ve siyasi şartlarını ve özellikle iki müdürün konuya bakışını göstermektedir. Dethier döneminde Müze-i Hümâyûn çalışanlarına dair Devlet veya Maârif Sâlnâmeleri gibi resmi kayıtlarda liste halinde bir belgeye ulaşmak mümkün olmamıştır. Dönem ile ilgili çalışmalardan edinilen bilgiler yardımıyla Müze-i Hümâyûn'da çalışanlar hakkında ancak kısa bir liste çıkarmak mümkündür. Müze müdürü olarak Dethier adı dışında örneğin Dâhiliye müdürü Kadri Bey (Ogan, 1947, s.11), Müdür muavini Racaki Efendi (BOA, MF.MKT., 21/145, 21 Şevval 1291) adlarına ulaşılmıştır. Bunlar dışında 1878 yılında kurulmuş olan ve Müze-i Hümâyûn'a bağlı çalışması kararlaştırılan 8 kişilik Komisyon'da Müze müdürü Dethier ve Beyoğlu ve Galata Altıncı Dâire-i Belediye Reisi Osman Hamdi Bey dışında Müze muhafızı Köçeoğlu Kirkor Efendi ve Meskûkât memuru Sebilyan Efendi Müze-i Hümâyûn görevlileri olarak yer almışlardır (Cezar, 1995, s. 251). Ayrıca Paris'te eğitim almış İstadri adında bir sanatçının varlığı da bilinmektedir (BOA, MF.MKT., 34/42, 16 Safer 1293).

Osman Hamdi Bey dönemi ise bu bakımdan daha sistemli olarak kayıt altına alınmıştır. Sâlnâmelerde Müze-i Hümâyûn personeline ait listeler mevcuttur. Bu kurumda idari personel olarak çalışanlara bakıldığında bu kişilerin doğrudan müzecilik veya arkeoloji alanında eğitim alan kişiler olmadıklarını görmek mümkündür. Dethier'nin tarih, Osman Hamdi Bey'in güzel sanatlar alanında eğitim almış olmaları bu genel durumu değiştirmemektedir. Müzecilik alanında uzman eleman yetiştirilmesinin her iki müdür için de önemli bir konu olduğu anlaşılmaktadır. Müzede görevlendirilenlerde yabancı dil bilgisi, sanat eğitimi almış olmak gibi nitelikler aranan özellikler arasında olmuştur (BOA, MF.MKT., 34/42, 16 Safer 1293). Bununla beraber Dethier döneminde Müze Mektebi girişimi (BOA, İ.DH, 696/48663, 25.12.1291) özellikle ekonomik nedenlerle gerçekleşmemiş olsa da (Ergin, 1977, s. 709-712; Serbestoğlu ve Açık, Yaz 2013, s. 162-165) öğrencilerinde aranan niteliklerin yüksek olmasından müzecilik anlayışına önem verildiği görülmektedir. Bu girişimin gerçekleşmemesinde aranan nitelikleri taşıyan insan sayısının az olması ve istihdam sorunu önemli iki nedendir. Osman Hamdi Bey dönemine baktığımızda müzede çalışacak uzman personel yetiştirme konusundaki girişimin çerçevesinin genişlediği görülmektedir. Bu anlayış sadece Osman Hamdi Bey'in çalışmalarıyla sınırlı değildi. Daha 1880'lerin ortalarında Sultan II. Abdülhamid'e sunulan bir layihada mimarlıktan heykeltıraşlığa farklı kollarda uzman yetiştirilmesi üzerinde durulduğu

bilinmektedir (Özkaya, 1993, s. 645-647). Bu dönemde Müze-i Hümâyûn personeli sayısı ve çeşitliliğinin artmasını da sağlayan Ocak 1882’de nizamnâmesi yayınlanıp 1883’te eğitime başlayan Mekteb-i Sanâyi-i Nefise-i Şâhâne’nin kurulması (Ürekli, 2009, s. 94) iki müdür döneminde müzede çalışacak uzman personel kaynağının farkını görmek açısından önemlidir.

19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında Müze-i Hümâyûn çalışmalarını İstanbul ve vilayetlerde yürüten yöneticilerin ve memurların adları, rütbeleri, atanma tarihleri ve madalyaları hakkındaki bilgiler aşağıdaki ilk altı tabloda gösterilmektedir.

Tablo 1: Müze-i Hümâyûn İdari Personeli (1885) (*Sâlnâme-i Devleti-i Aliyye-i Osmâniyye*, 1302, s. 389)

Memurin	Esami	Rütbe	Osmani	Mecidi
Müdür	Hamdi Bey	Bala	3	2
Dâhiliye memuru	Kadri Bey	Sanisi	-	-

Tablo 1’de görüldüğü gibi 1302 (1885) tarihli devlet salnamesinde kurumda iki kişi görülmektedir. Bu, başka kimsenin çalışmadığı anlamına gelmemektedir. Ancak kuruma verilen değerle ilgilidir. Müze-i Hümâyûn’un bağlı olduğu Maârif Nezâreti tarafından yayınlanan 1319 (1901) tarihli Maârif Sâlnâmesinde ise daha ayrıntılı bir çalışan kadrosu ile karşılaşılmaktadır. Aşağıda Tablo 2’de verilmektedir.

Tablo 2: Müze-i Hümâyûn İdari Personeli (1901) (*Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye*, 1319, s. 49-50)

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	Madalya	Osmani	Mecidi
Müdür	Hamdi Bey	Bala	7 Zilkade 1300	-	1	1
Muavin	Halil Edhem Bey	Evvel-i sanisi	3 Safer 1312	Sınai	2	-
Başkâtip	İbrahim Halil Bey	Evvel-i sanisi	20 Şaban 1314	-	4	2
Dâhiliye Müdürü	Kadri Bey	Mütemayız	3 Cemaziyelevvel 1312	-	-	3
Muhasebeci	Receb Efendi	Mütemayız	5 Safer 1317	-	-	3
Fransızca Başkâtibi	Nikolaki Efendi	Mütemayız	20 Şaban 1314	-	-	3
Meskûkât-ı Atıka Muhafızı	Ahmed Feridun Bey	Mütemayız	20 Şaban 1314	-	4	4
Hafriyyât Memuru	Bedri Bey	Saniye	20 Receb 1316	-	-	4
Muhafaza memuru	Mistakidi Efendi	Salise	.	-	-	3
Nakliyat memuru	Bilal Efendi	Salise	Safer 1317	-	-	-
Kâtip	Makridi Efendi	-	-	-	-	4
Âsâr-ı Atıka Tamiri memuru	Osgan Efendi	-	-	-	4	4
Muavini	İhsan Efendi	-	-	-	-	5
Bilet memuru	Kosta Efendi	-	-	-	-	-

Tablo 2’de görüldüğü gibi kurum çalışanları arasında müdür dışında on üç kişinin adı bulunmaktadır. Dâhiliye memuru kadrosu artık Dâhiliye müdürü olarak geçmektedir. Bunlar dışında adı geçen görevlere bakıldığında kurumsallaşma aşamasında önemli farklar ortaya konduğu görülmektedir. Ayrıca bu kişilerin görev yeterlilikleri ile ilgili örneğin en son rütbe aldıkları tarih ve madalyaları da belirtilmektedir. Tablo 1 ve Tablo 2’deki bilgiler arasında Osman Hamdi Bey’in Osmanî ve Mecidî sayılarındaki farklılık dikkati çekmektedir. Osmanî sayısı 3’ten 1’e, Mecidî sayısı ise 2’den 1’e düşmüş görünmektedir. Ancak Osman Hamdi Bey’in madalyaları elinden alınmadığına göre kaynakların bilgileri tam olarak vermediği

düşünülebilir. Tablo 2’de yer alan isimlerin mesleki yeterliliklerine önem verildiği anlaşılmaktadır. Bunlar arasında örneğin 1891 yılında Sanâyi-i Nefise Mektebi’nden mezun olunca burslu olarak Paris’e öğrenim için gönderilmiş (BOA., MV., 66/76, H. 04.01.1309) ve dönüşte Müze-i Hümâyûn’da görev almış olan İhsan Efendi Sanâyi-i Nefise Mektebi’nin ilk heykel öğretmeni Osgan Efendi’nin de öğrencisi olmuş olan ilk Türk heykeltıraştır. Dâhiliye müdürü Kadri Bey ise uzun yıllar müzede görev almış deneyimli bir isimdir. Tablo 3, kurumun iki yıl sonraki çalışanlarını göstermektedir.

Tablo 3: Müze-i Hümâyûn İdari Personeli (1903) (*Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye*, 1321, s. 49)

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	Madalya	Osmani	Mecidi
Müdür	Hamdi Bey	Bala	7 Zilkade 1300	.	1	1
Muavin	Halil Edhem Bey	Evvel-i sanisi	6 Muharrem 1320	Sınai	2	3
Başkâtip	İbrahim Halil Bey	Evvel-i sanisi	20 Şaban 1314	-	4	2
Dâhiliye Müdürü	Kadri Bey	Evvel-i sanisi	1319	-	-	3
Muhasebeci	Receb Efendi	Evvel-i sanisi	1321	-	-	3
Fransızca Başkâtibi	Nikolaki Efendi	Mütemayız	20 Şaban 1314	-	-	3
Meskûkât-ı Atıka Muhafızı	Ahmed Feridun Bey	Mütemayız	20 Receb 1316	-	4	4
Hafriyyât Memuru	Bedri Bey	Saniye	7 Cemaziyelahir 1320	-	-	4
Muhafaza memuru	Mistakidi Efendi	Mütemayız	7 Cemaziyelahir 1320	-	.	3
Veznedar ve Nakliyat memuru	Bilal Efendi	Salise	Safer 1317	-	-	-
Kâtip	Ferid Efendi	Salise	15 Cemaziyelevvel 1319	-	-	-
Kâtip	Makridi Bey	-	-	-	-	4
Âsâr-ı Atıka Tamir memuru	Osgan Efendi	-	-	-	4	4
Muavini	İhsan Efendi	-	-	-	-	5
Bilet memuru	Kosta Efendi	-	-	-	-	2

Tablo 3’te görüldüğü gibi 1903 yılında kurumda çalışanların sayısı on beşe çıkmıştır. En son rütbe aldıkları tarih ve madalyaları da belirtilmektedir. 1901’den farklı olarak örneğin Nakliyat memuru kadrosunun görev alanı genişletilmiş ve Veznedar ve Nakliyat memuru olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Kâtip sayısı ikiye çıkarılmıştır. Bunlar dışında Osmanî ve Mecidî sayılarında değişiklikler olduğu görülmektedir. Kâtip Makridi Efendi’nin Mecidî sayısı 4 olmuştur. Müze-i Hümâyûn’da Fransızca kâtibi olarak çalışmaya devam eden Makridi’ye 1905 yılında Almanya hükümeti tarafından nişan verilmesi (BOA, BEO., 2641/198025, H. 09.08.1323), kurum personelinin sadece Osmanlı Devleti tarafından değil yabancı devletler tarafından da desteklenebildiğini göstermektedir. Aşağıdaki Tablo 4 Osman Hamdi Bey’in vefatının hemen ertesinde bir tarihte kurumun çalışan sayısını ve özelliklerini göstermektedir.

Tablo 4: Müze-i Hümâyûn İdari Personeli (1910) (Sâlnâme-i Devleti-i Aliyye-i Osmâniyye, 1326, s. 334)

Müze-i Osmanî Müdüriyyet-i Umûmîyesi					Madalya
Memuriyet	Rütbe	Nişan	Osmani		Madalya
			Mecidi		
Müdür-ü Umumi	Halil Bey	Evveli	-	-	-
Muavin	Edhem Bey	-	-	-	-
Dâhiliye müdürü	-	-	-	-	-
Muhasebe memuru	Receb Efendi	Evvel-i Sanisi	-	2	-
Fransızca Başkâtibi	Nikolaki Efendi	Evvel-i Sanisi	-	3	-

Tablo 4'te görüldüğü gibi 1326 tarihli Devlet salnamesinde kurum çalışanlarından sadece beşi gösterilmiştir. Osman Hamdi Bey'in vefatı sonrası Müze-i Hümâyûn müdürlüğü görevini kardeşi Halil Edhem Bey'in üstlendiği anlaşılmaktadır. Ayrıca nişan ve madalyalar ile ilgili bilgilere bakıldığında Maârif Sâlnâmeleri gibi ayrıntılı bir liste hazırlanmamış olduğu da görülmektedir.

Yukarıdaki tablolar toplu olarak değerlendirildiğinde, 1302 (1885) tarihli Devlet Sâlnâmesinde sadece müdür ve dâhiliye memurunun adının yer alması daha sonraki Maârif Sâlnâmelerinde ise ayrıntılı bilgi verilmesi müze işleyişindeki gelişmeyi göstermesi açısından önemlidir. Sâlnâmelerdeki ayrıntıların artması müzecilik anlayışındaki gelişmenin de yansımasıdır. 1319 (1901) ve 1321 (1903) yıllarına ait Maârif Sâlnâmelerinden anlaşıldığına göre Osman Hamdi Bey döneminde Müze-i Hümâyûn personeli ve fahri memurların durumu temelde aynı kalmıştır. Müze-i Hümâyûn'un idari personel kadrosunda bulunanlar müdür, müdür muavini, başkâtip, dâhiliye müdürü, muhasebeci, Fransızca başkâtibi, meskûkât-ı atıka muhafızı, hafriyyât memuru, muhafaza memuru, veznedar ve nakliyat memuru, kâtip, âsâr-ı atıka tamir memuru, muavini ve bilet memurudur. Bu dönemde idari personel kadrosunda 1901 yılında bir tane olan kâtip sayısının 1903'te ikiye çıktığı, ayrıca 1319'da nakliyat memurunun 1321'de veznedar ve nakliyat memuru olarak değiştiği görülmektedir. 1326 tarihli sâlnâmeden anlaşılan ise Osman Hamdi Bey'den sonra müze ile ilgili faaliyetler daha önce de Müze-i Hümâyûn'da görev almış olan aile üyeleri tarafından sahiplenilmeye devam etmiştir.

Müze faaliyetlerinin ülke geneline yayılmasının göstergelerinden birisi Müze-i Hümâyûn fahri memurlarının bulunmasıdır. Tablo 5'te memleket sathında Müze-i Hümâyûn için görev yapan fahri memurlar verilmektedir.

Tablo 5: Vilâyât-ı Şâhâne'de Bulunan Müze-i Hümâyûn Fahri Memurları (1901) (Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, 1319, s. 49-50)

Mahal-i Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	Madalya	Osmani	Mecidi
Diyarbakır Vilayeti memuru	Namık Efendi	Salise	1318	İftihar	-	-
Biga Sancağı memuru	Eyüb Sabri Efendi	Salise	-	-	-	-
Midilli Sancağı memuru	Kulaksızzade Ahmed Bey	Mütemayız	-	-	-	-
Kudüs-ü Şerif Sancağı	Halidizade Şevket Efendi	-	-	-	-	-

Bağdad Vilayeti Halle memuru	Necib Bey	-	-	-	-	-
Musul memuru	Mösyö Şayıl	-	-	-	-	-
Bergama Kazası memuru	Çolakidi Efendi	-	-	-	-	-
Aydın Sancağında Balatcık (Balat) memuru	Kanasi Efendi	-	-	-	-	-
Karahisar-ı Sâhib memuru	Ahmed Çelebi Efendi	-	-	-	-	-
Sayda Kazası memuru	Hohrizade Hüseyin Efendi	-	-	-	-	-

Tablo 5'te görüldüğü gibi 1319 (1901) yılında on fahri memur görev yapmaktadır. Bu memurlardan sadece Diyarbakır vilayeti memuru Namık Efendi'nin İftihar madalyasına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu kişiler bir şekilde devletin güvenini kazanmış kişiler olmalıydı. Örneğin Balatcık'taki fahri memur Kanasi Efendi'nin istasyon memurluğu yaparken fahri memur olarak tayin edilmek istendiği bilinmektedir (BOA, MF.MKT., 350/43, H. 09.10.1314). Aşağıdaki Tablo 6, 1903'teki durumu göstermektedir.

Tablo 6: Vilâyât-ı Şâhâne'de Bulunan Müze-i Hümâyûn Fahri Memurları (1903) (*Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye*, 1321, s. 49)

Mahal-i Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	Madalya	Osmani	Mecidi
Diyarbakır Vilayeti memuru	Namık Efendi	Salise	1318	İftihar	-	-
Biga Sancağı memuru	Eyüb Sabri Efendi	Salise	1319	-	-	-
Midilli Sancağı memuru	Kulaksızzade Ahmed Bey	Mütemayız	-	-	-	-
Kudüs-ü Şerif Sancağı	Halidizade Şevket Efendi	-	-	-	-	-
Bağdad Vilayeti Halle memuru	Necib Bey	-	-	-	-	-
Musul memuru	Mösyö Şayıl	-	-	-	-	-
Bergama Kazası memuru	Çolakidi Efendi	-	-	-	-	5
Karahisar-ı Sâhib memuru	Ahmed Çelebi Efendi	-	-	-	-	-
Sayda Kazası memuru	Hohrizade Hüseyin Efendi	-	-	-	-	-

Tablo 6'da görüldüğü gibi 1321 (1903) yılında fahri memur sayısı dokuz düşmüştür. Yukarıdaki tablolar toplu olarak incelendiğinde, Müze-i Hümâyûn fahri memurları listesindeki bilgiler Osmanlı topraklarında hafriyat alanlarının yoğunlaştığı yerleri göstermesi açısından bir göstergedir. 1901 tarihli listedeki Aydın Sancağında Balatcık (Balat) memuru Kanasi Efendi'nin 1903 listesinde olmaması, Bergama kazası memuru Çolakidi Efendi'nin 1903'te 5 Mecidi nişana sahibi olması gibi bilgilerden çıkarılacak sonuçlardan birisi Müze-i Hümâyûn yönetiminin vilayetlerde fahri memur olarak belirlediği kişilerle sorun yaşamadan işleyişine devam ettiğidir. Örneğin Çolakidi Efendi ve Eyüb Sabri Efendi için çalışmalarından dolayı 1903 yılında Babıali'ye taltif talebi olduğu bilinmektedir (BOA, MF.MKT. 745/61, H. 09.08.1321). Çolakidi Efendi'nin bir başka özelliği ise Berlin Kraliyet Müzesi'nde basılan ve arkeoloji verilerini barındıran ve Osmanlı Türkçesi ile yayımlanmış gezi rehberi olarak kabul edilen 1320 tarihli ve 42 sayfadan oluşan *Rehber-i Harabe-i Bergama* adlı eserin yazarı olmasıdır. Tablodaki verilerden çıkarılabilecek diğer bir sonuç ise vilayetlerin nüfus

durumunun listeye yansımış olmasıdır. Örneğin Bergama'da Çolakidi veya Sayda'da Hohrizade Hüseyin Efendi bölge halkının nüfus yapısının bir göstergesidir.

Müze binası

Müze binası Dethier ve Osman Hamdi Bey dönemlerinin kıyaslanmasında en somut görülen örnek olarak değerlendirilebilir. Fatih Sultan Mehmed döneminde inşa edilen Çinili Köşk (*Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye*, 1319, s. 51) iki müdür döneminde müzecilik anlayışının değişimini görmeyi kolaylaştıran bin örnektir. Osmanlı Devleti'nde müze olarak kullanılan bina Dethier döneminde Aya İrini'den tadilat yapılan Çinili Köşk'e (*Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye*, 1316, s. 497), Osman Hamdi Bey döneminde ise Çinili Köşk'ten yeni inşa edilen Âsâr-ı Atıka Müzesi'ne taşınmıştır. Osman Hamdi Bey döneminde Çinili Köşk'ün eserler için yetersizliği nedeniyle yeni bina için 1305 tarihli bir irade çıkarılmıştır (*Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye*, 1319, s. 51). Dethier dönemindeki tadilat sonrası 16 Ağustos 1880 tarihinde resmi açılış töreni yapılan Çinili Köşk (BOA, İ.MMS, 53/2348, 22 Receb 1292) binasında yapılan değişikliklerden bazılarının Osman Hamdi Bey tarafından da bir tahrifat olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle çinilerin üzerindeki sıvaların kaldırılıp çinilerin tekrar gün yüzüne çıkarılması çalışmaları Osman Hamdi Bey döneminde başlatılmıştır (Cezar, 1995, s. 256). Sadece Çinili Köşk ile ilgili bu örnek bile iki farklı kültürde yetişen, alanında önemli işler yapmış olan bu iki kişinin Osmanlı kültürel zenginliğini sahiplenme anlayışındaki farkı gösteren bir olaydır. Bununla beraber Osman Hamdi Bey dönemini anlatan eserlerde Dethier döneminden devralınan müzenin gerek bina gerek işleyiş olarak müze olmaktan uzak olduğu görüşü mevcuttur (Eldem, 2010b, s. 47). Bu eleştiri bugünden düne bakılarak yapıldığında doğru gibi görülebilir. Ancak Dethier dönemini kendisinden önceki dönemle, Terenzio döneminde neredeyse hiçbir iş yapılmamış olduğundan değerlendirmeye katılmasa bile özellikle Goold dönemi ile kıyaslamak, Dethier döneminin hakkını vermek için göz ardı edilmemesi gereken bir bakış açısıdır. Bununla beraber elbette Osman Hamdi Bey döneminde arkeoloji ve eski eserler konusundaki çalışmalarda elde edilen gelişmenin Dethier dönemiyle kıyaslandığında çok ileri olduğu açıktır. Yapılan kazılar sonucu eser sayısının artmasıyla yeni bina ihtiyacının ortaya çıkması Çinili Köşk örneğinden sonra Osmanlı Devleti'ndeki anlayış farkını ve sonuçlarını görmek açısından önemlidir.

Bir sonraki alt başlıkta ayrıntılarına değinilecek olan kazıların yaygınlaşması, yurt dışına eski eserlerin kaçırılmasına engel olunma çabaları ve Müze-i Hümayûn namına yapılan kazıların artmasıyla Osmanlı Devleti'nde müze sayısı da artmaya başlamıştır. Müzecilik alanında kurumsallaşma açısından yurt genelinde müzelerin sayısının artmaya başlaması Osman Hamdi Bey döneminin eseridir. 1884 tarihli Nizamnâme'deki vilayet müzelerinin kurulması ile ilgili karara dayanarak 1902 yılında Konya'da 1904 yılında Bursa'da birer müzenin kurulması (Mumcu, 1969, s. 74-75) Osman Hamdi Bey döneminde eski eser bilincinin ülke geneline yayılması çabalarının birer örneğidir. Bu bilincin ve müzecilik faaliyetlerinin ülke geneline yaygınlaşmasında valiler, maârif müdürleri ve öğretmenlerin çalışmaları destek olmuştur (Ata, 2002, s. 40). Bunlar dışında Sanâyi-i Nefise Müzesi (Güzel Sanatlar Müzesi) açılmasını istediği bilinen Osman Hamdi Bey bunu gerçekleştirecek şartları sağlayamamıştır (Bingöl, 1944?, s. 7). Osman Hamdi Bey'in Müze-i Hümayûn müdürlüğü süresince eski eserlerin korunması konusunda elde ettiği kazanımlarda, Avrupalı devletlerde müzecilik veya eski eserlerin korunmasıyla ilgili çalışmalarda bulunanlara verilen destek gibi bir desteği gördüğü söylenemez. Örneğin Topkapı Sarayı'nın bir müze haline getirilmesi fikri de bu döneme ait olup ancak bu dönemde gerçekleştirilememiş bir niyet olarak kalmıştır (Mumcu, 1969, s. 77).

Arkeoloji kazıları ve sonuçları

Müzecilik faaliyetlerinin sonuçlarının görünür olduğu en yaygın yerler müze binaları ise, bu binaları dolduracak eserlerin elde edildiği faaliyetler arkeoloji kazılarıdır. Osmanlı Devleti'nde arkeoloji alanındaki sürecin iki ana bölüme ayrılması mümkündür. İlki genel olarak 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar geçen sürede arkeoloji eserlerinin uygarlık tarihindeki değerlerinden ziyade ekonomik değerleri ile ilgilenilen dönemdir. İkincisi, Tanzimat döneminden itibaren Avrupa ülkelerindeki örneklerin de takibiyle antikacılıktan ziyade kültürel değer olarak görülmeğe başlandığı dönemdir (Esener, 2012, s. 43). Osmanlı Devleti hafriyat olarak adlandırdığı bu etkinliği eski eser bilincinin gelişmesine paralel olarak 19. yüzyıldan itibaren farklı tarihlerde çıkardığı *Âsâr-ı Atika Nizamnâmeleri* ile denetim altında tutmaya çalışmıştır. *Maârif Sâlnâmelerinde* bulabildiğimiz hafriyat tafsilatı, yapılan arkeoloji kazılarının yerleri, tarihleri, kimler tarafından yapıldığı, ne gibi eserler bulunduğu gibi bilgileri içermektedir.

Osmanlı topraklarının arkeoloji mirası açısından zenginliği özellikle ulus devlet sisteminin yerleşmesiyle beraber Avrupa'da daha fazla ilgi uyandırmıştır. 19. yüzyılda değişen ekonomik ve siyasi sistemler nedeniyle Avrupalı devletler tarafından emperyalizmin hizmetinde kullanılan arkeoloji çalışmaları Osmanlı Devleti'ni oldukça fazla etkilemiştir. 19. yüzyıldan itibaren bu alanda rekabet halinde olan devletler arasında öncelikle İngiltere, Fransa, Avusturya, Almanya ile bu rekabete daha geç katılmış olan İtalya, Rusya ve Amerika Birleşik Devletleri bulunmaktaydı. Bunlar arasında en eski ve etkili olanlardan İngiltere'nin önemli diplomatı ve İstanbul'da elçilik yapmış olan Sir Stanford Canning'in 1840'larda ve diplomat aynı zamanda arkeoloji ile ilgilenmiş olan Alfred Biliotti'nin 1860'ların ortalarındaki çalışmalarıyla Bodrum'da Mausoleum'a ait eski eserleri kaçırmak British Museum'a kazandırdığı bilinmektedir (Kundakçı, 2002, s. 3-4). İzmir-Aydın arasında inşa edilmeye başlanan demiryolu çalışmalarında İngiliz mühendis John T. Wood'un bölgenin arkeolojik zenginliğini değerlendirerek kazı izni alması ve ilerleyen süreçte Osmanlı Devleti'ndeki yasal açıkları kullanarak Efes antik kentinden önemli oranda eski eseri British Museum'a götürdüğü de bilinmektedir (Tamtürk, 2018, s. 31-35). Tablo 7'de 1319 tarihli *Maârif Sâlnâmesine* göre yabancıların yaptığı kazılar gösterilmektedir.

Tablo 7: Yabancılar tarafından yapılan kazılar (1901) (*Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye*, 1319, s. 54-61)

Kazı yeri	Bağlı olduğu yer	Kazı yapan ülke	Yıl (Hicri)
Bergama	Aydın	Almanya	1293-1300
Tello	Basra	Fransa	1297-1312
Mirina (Myrina)	Aydın	Fransa	1296
Asos	Biga	Amerika	1297
Nifir	Bağdad	Amerika	1304-1309
Menderes Magnesiası	Aydın	Almanya	1308
Kudüs-ü Şerif		İngiltere	1307-1313
Truva	Biga	Almanya	1309
Ayasuluk Efes		Avusturya	1310-1311

Didim		Fransa	1311-1312
Priene		Almanya	1311-1314

Tablo 7'ye göre on bir yerde yabancılar kazı yapmaktadır. Almanya'nın dört farklı alanda kazı yaptığı anlaşılmaktadır. Almanya'yı üç kazı alanı ile Fransa takip etmektedir. Aşağıdaki tabloda ise aynı dönemde Müze-i Hümayûn namına yapılan kazı alanları verilmektedir.

Tablo 8: Müze-i Hümayûn namına yapılan kazılar (1901) (*Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye*, 1319, s. 54-60)

Kazı yeri	Bağlı olduğu yer	Yıl
Nemrud	Mamûratülaziz	1298
Zincirli	Adana	1298 (keşif)
Sayda		1305
Lagina	Aydın	1307-1308
Zincirli	Adana	1305
Mahmudiye	Bağdat	1309

Tablo 8'e göre Müze-i Hümayûn kurumu altı yerde kazı yapmaktadır. Bunlar arasında Nemrut ve Zincirli kazıları Almanya'nın Osmanlı topraklarında yürüttüğü arkeoloji çalışmalarındaki egemenliğini kırma konusunda önemli örneklerdir. Sayda is özellikle Müze-i Hümayûn'un eser zenginliğini arttırması açısından önemlidir. Aşağıda 1901 yılında halen yabancılar tarafından yapılan kazılar gösterilmektedir.

Tablo 9: Elyevm icra edilmekte olan kazılar (1901) (*Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye*, 1319, s. 61)

Kazı yeri	Bağlı olduğu yer	Kazı yapan ülke
Tello	Basra	Fransa
Nifir	Bağdad	Amerika
Babil	Bağdad	Almanya
Kudüs		İngiltere
Ayasuluk	Aydın	Avusturya
Mile (Milet)	Söke	Almanya
Baalbek	Suriye	Almanya

Tablo 9'a göre 1901'de yedi yabancı ülkenin kazıları sürmektedir. Almanya üç kazı alanı ile birinci sırada yer almaktadır. Yukarıdaki tablolar toplu olarak değerlendirildiğinde Osmanlı topraklarında devam eden arkeoloji kazılarının çoğunluğu yabancılar tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu durumun değiştirilmesi için ilk ciddi adımlar Osman Hamdi Bey'in Müze-i Hümayûn müdürlüğü döneminde atılmıştır. Bu, Müze-i Hümayûn namına

yapılan kazıların sayısının giderek artmasından anlaşılmaktadır. 20. yüzyıl başındaki verilere göre Osmanlı topraklarında çoğunluğu yabancılar tarafından başlatılmış veya devam eden arkeoloji kazılarının sayısının neredeyse yarısı kadar da Müze-i Hümayûn tarafından yürütülen kazıların olduğu görülmektedir.

Arkeoloji kazılarının çoğunluğunun yabancılar tarafından yapılıyor olmasının nedenlerinden birisi kazı maliyetleriydi. Bu giderlerin karşılanması için farklı seçenekler üretilmeye çalışılmıştır. Bunlardan birisi 1884 yılında Küçük Mehmet Said Paşa tarafından gündeme getirilmiştir. Daha 1878'de sanâyi-i nefîse mektepleri, müzeler ve kütüphaneler açılması önerisi olduğu bilinen Said Paşa (Mumcu, 1969, s. 72) benzer anlayışı sadâreti döneminde de sürdürmüştür. Said Paşa'nın sadâreti döneminde maârif harcamaları için ek vergi önerisi Meclis-i Vükela tarafından eleştirilmiş olmasına rağmen sadâret makamı vilayetlere res'en bir talimatname göndermiş ve aşara ek olarak maârif için de bir vergi toplanması emredilmiştir. Meclis-i Vükela'nın sert eleştirisine veya bazı bölgelerde örneğin gayrimüslimler arasında tepkilere neden olmasına (Somel, 2015, s. 188-190) rağmen talimatname yerine bir irade ile bu ek vergi uygulaması yürürlüğe konmuştur (Kurşun, 1991, s. 59). Öşürden ayrılan pay ile oluşturulan 1884 tarihli maârif hisse-i îânesi uygulaması (Koç, 2018, s. 43), Maârif Nezâreti'nin bütçesine tabi olan Müze-i Hümayûn namına yapılan hafriyat çalışmalarına da destek olmuştur. 1901 tarihli Maârif Sâlnâmesine göre maârif hisse-i îânesinden bir miktar paranın Müze-i Hümayûn namına yapılan hafriyat ve memleketin dört bir yanından kıymetli eserlerin müzeye getirilmesi için harcandığı anlaşılmaktadır (*Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye*, 1319, s. 52). Osman Hamdi Bey'in Düyun-u Umumiye Dayinler Vekili olması, bu vergiyi Müze-i Hümayûn ve hafriyat için kullanabilmesine vesile olmuştur (Öz, 1970, s. 952). Osman Hamdi Bey ayrıca eski eserlerin onarımı için küsurat-ı munzamme diğer adıyla santim adisyonel seçeneği veya kurduğu Sanat Dostları Cemiyeti aracılığı ile de müzecilikte kullanılmak üzere gelir üretmeye çalışmıştır (Öz, 1970, s. 952). 1883 Nemrut Dağı kazılarının mali desteği arasındaki yaklaşık 500 altın lira yardımın Viyana'dan dönmüş ve Dâhiliye Nazırı olmuş babası Edhem Paşa'nın çabalarıyla bulunmuş olması da Osman Hamdi Bey'in kişisel gayretlerinin bir başka örneğidir (Eldem, 2010b, s. 47).

Aldıkları eğitim dışında bu dönemde Osmanlı topraklarındaki arkeoloji kazılarındaki etkin konumlarından dolayı Almanya Dethier ve Fransa Osman Hamdi Bey döneminde Osmanlı topraklarında arkeoloji faaliyetlerinde yabancı etkisini belirlemek için değerlendirilebilecek nitelikte örneklerdir. Almanya'nın ekonomik, siyasi ve kültürel alanlarda olduğu gibi arkeoloji çalışmalarıyla da Osmanlı topraklarındaki varlığı 19. yüzyıl emperyalizm sürecinden bağımsız ele alınamaz (Illich, 2007, s. 209-210). Arkeoloji çalışmaları hem ulus devletlerini güçlendirecek kültürel özellikler için kullanabilecekleri hem de Osmanlı toprakları üzerindeki egemenlik mücadelesinde İngiltere ve Fransa'nın yerini alabilecekleri alanlardan birisiydi. Bu alandaki çalışmalar 19. yüzyıl sonunda Heinrich Schliemann'ın Hisarlık (Sazcı, 2007, s. 685-705) veya 20. yüzyıl başında Max Freiherr von Oppenheim'in Tel Halaf kazılarında (Sarıtaş, 2019, s. 118) olduğu gibi bireysel girişimlerle yürütüldüğü gibi aynı zamanda bir devlet politikası haline gelmiştir. Almanya'nın I. Dünya Savaşı öncesi Osmanlı topraklarındaki arkeoloji faaliyetleri için altın çağı (Marchand, 2014) ifadesinin kullanılması Almanya'nın Osmanlı topraklarındaki arkeoloji zenginliklerini yağmalanmasının (Ortaylı, 1981, s. 50-51) geldiği noktayı açıklamaya yeter.

Dethier döneminde Osmanlı topraklarında Almanlar tarafından Bergama, Priene, Truva'da (Kutlu Dilbaz, 2014, s. 38-43) gerçekleştirilen kazılar önemli tarihi zenginliklere sahip örneklerdir. Bu kazılardan elde edilen ve genelde kaçırılarak götürülen eski eserler yerlerinden koparıldığı için uygarlık tarihini fakirleştirirken Almanya'daki müzeleri zenginleştirmiştir. Bunlar arasında en çarpıcı örnek Bergama'dan Berlin Müzesi'ne götürülmüş

olan Zeus Sunağı sayılabilir. Bu sunağın Almanya'ya götürülebilmesi Carl Humann ve Alman Arkeoloji Enstitüsü genel sekreteriği yapmış ve aynı zamanda Alman Dışişleri Bakanlığı görevlisi olan Alexander Conze (1831-1914) (Göleç, 2011, s. 658-659) tarafından 1878-1886 yılları arasında Bergama'da gerçekleştirilen kazılar sayesinde sağlanmıştır (Mutlu ve Başaran Mutlu, 2018, s. 69-70). Türklerin eski eser konusundaki duyarsızlığını öne sürerek savunmaya çalıştıkları, gerçekte ise ekonomik ve siyasi baskı ile Berlin'e götürülen Bergama'daki Zeus Sunağı bu yağmacılık faaliyetlerinin sembolü olacak kadar büyük bir olaydır. Aynı şekilde uluslararası bir davaya konu olacak kadar boyutu büyümüş Truva kazılarında da Osmanlı Devleti hakkı olandan çok daha azına razı olmak durumunda kalmıştır (Eldem, 2013, s. 26-27). Truva kazılarında Heinrich Schliemann'ın haksız oranda eski eseri yurt dışına kaçırdığı dönemde Dethier müze müdürü olarak yetkili kişi sorumluluğunu taşıyordu. Ancak davanın Osmanlı lehine sonuçlanma olasılığına rağmen tazminat karşılığı bu haklardan vazgeçilmesi (BOA, MF.MKT, 17/98, H. 23.01.1291/12 Mart 1874; BOA, MF.MKT, 18/73, H. 15.03.1291/2 Mayıs 1874) Osmanlı Devleti'nin siyasi ve ekonomik durumundan bağımsız bir karar değildi. Vazgeçme kararı doğrudan Dethier'nin değil Osmanlı yönetiminin kararı idi. Bu nedenle ne kadar eleştirilse de tek sorumlu Dethier değildir.

Dethier'den sonra da Almanların Anadolu'daki arkeoloji faaliyetleri yoğun olarak devam etmiştir. Osman Hamdi Bey döneminde Almanlar tarafından yapılan kazılar için Boğazköy, Yazılıkaya, Priene, Beşik-Sivritepe, Truva, Bergama kazıları; ayrıca Nemrut, Milet ve Hattuşaş kazıları önemli tarihi zenginliklere sahip örneklerdir. Assos, Sakçagözü, Hierapolis, Tralles (Sultanhisar), Zincirli, Magnesia, Milet, Didim, Toprakkale-Van Kalesi, Gordion, Larissa, Libyssa ve Nysa kazıları ise Osman Hamdi Bey'in görev süresi içerisinde başlayıp Alman arkeologlar tarafından yürütülmüş olan örneklerdir (Kutlu Dilbaz, 2014, s. 101-104). Bunlar arasında kendisinden önceki dönemde başlayıp devam edenler arasında, ilk kez 1834 yılında Charles Texier tarafından keşfedilmiş olup 1882'de Carl Humann'ın çalışmalar yaptığı Boğazköy'de Alman arkeolog Hugo Winkler'in (1863-1913) yürüttüğü kazıda Müze-i Hümâyûn komiseri arkeolog Theodor Makridi de yer almıştır (Eldem, 2017, s. 159).

Kazı faaliyetleri Osman Hamdi Bey'in göreve geldiği andan itibaren üzerinde önemle durduğu bir konudur. Müdürlüğü döneminde başladığı kazı faaliyetleri arasında Nemrut Dağı kazısı özellikle önemlidir. Osman Hamdi Bey Almanların Anadolu'da yürüttükleri arkeoloji faaliyetleri üzerindeki hâkimiyetine bir tepki olarak Almanlar tarafından 1881 yılında keşfedilen ve 1882 yılında ilk incelemeleri yine Alman arkeologlar tarafından yapılan Nemrut Dağı ve Antiochos'un mezarı ile ilgili kazıyı Osmanlı Müze-i Hümâyûn müdürü olarak doğrudan sahiplenmiştir (Eldem, 2010b, s. 47-48). 1883 yılında bölgede incelemelere devam edecek olan Alman ekibin yanında bulunması beklenen Osman Hamdi Bey ve beraberindeki çalışma arkadaşı Sanâyi-i Nefise Mektebi'nde görevli heykeltıraş (Yervant) Osgan Efendi Alman ekipten erken davranarak bölgeye ulaşmışlardır. Burada eserlerin fotoğraf ve kayıtlarını alarak İstanbul'a dönmüşlerdir (Eldem, 2010b, s. 47-48; Shaw, 2004, s. 191).

Osman Hamdi Bey döneminde Osmanlı topraklarında arkeoloji faaliyetlerinde Fransızların diğer Avrupa devletlerine göre daha kazançlı sonuçlar elde ettiği görülmektedir. Bunu farklı yollardan sağlamışlardır. Örneğin İzmir-Kasaba demiryolu yapımında çalışan Paul Gaudin'in 1899'da takip ettiği yol Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve siyasi baskılardan kurtulmadığı sürece sadece kanunlarla arkeoloji alanında kendisini koruyamayacağını gösteren iyi bir örnektir. Bu dönemde yürürlükte olan 1884 tarihli Nizamname yurt dışına eski eser çıkışını yasakladığı için Fransızlar Fransız posta şirketinin sağladığı olanak ve diplomatik dokunulmazlığı kullanarak tarihi eserleri kolayca Louvre Müzesi için kaçırmışlardır. Benzer uygulamalar Selanik, Halep gibi yerlerde de kullanılmıştır (Eldem, 2010a, s. 136-137).

Osman Hamdi Bey'in müdürlüğü döneminde Fransız arkeologların daha fazla destek bulabilmiş olmasının iki taraflı farklı nedenleri vardı. Fransız tarafı elçi M. Montebello'nun ifade ettiği gibi bu işlerde Osman Hamdi Bey'in niyetinin etkili olduğu düşüncesinden hareket ederek davranmıştır. Fransızlar Padişah üzerindeki etkilerini kullanmakla işleri istedikleri noktaya getirmek için çok uğraşmaları gerektiğini düşündüklerinden, Osman Hamdi Bey ile iyi geçinmenin, onu memnun etmenin işlerini daha kolaylaştıracağını düşünmüşlerdir. Buradan hareketle Osman Hamdi Bey Aralık 1893'te Fransız Akademisi'ne yabancı üye olarak aday gösterilmiş ve 1894 başında kabul edildiği bilgisi kendisine bildirilmiştir. Tello kazılarında Sarzec ile adı geçen önemli isim Heuzey'in Osman Hamdi Bey'e 25 Ocak 1894 tarihli mektubunda Fransa için istediği tarihi eserleri kastederek kullandığı "bu iş tamamen sizin elinizde" (Eldem, 2010a, s. 145) ifadesi Osmanlı topraklarındaki arkeoloji faaliyetlerinde Fransa'nın Osman Hamdi Bey'den beklentisinin devam ettiğini ortaya koymaktadır.

Dethier dönemi ile kıyaslandığında daha Osmanlı lehine işler ortaya konduğu söylenen Osman Hamdi Bey dönemi için bu örnekler ilginçtir. Ancak bu da Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve siyasi durumundan bağımsız davranamayan bir Müze-i Hümayûn Müdürlüğü olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin Baron von Hertling'in 1907 yılında sarf ettiği ifadelerinden Bağdat demiryolu güzergâhının sadece ekonomik gücünün değil aynı zamanda kültürel değerinin de önemli olduğu anlaşılmaktadır (Göleç, 2011, s. 661). Demiryolu yapımında ilgili devletlere verilen imtiyazlar arasında demiryolu hattının sağ ve solunda kullanım hakkı verilen topraklar düşünülünce demiryolunun sadece demiryolu olmadığı, aynı zamanda arkeoloji olduğu da anlaşılır olmaktadır. Bu Osmanlı topraklarında Avrupalı devletlerin giriştiği diğer demiryolu örnekleri için de geçerliydi. Ancak Osman Hamdi Bey'in müdürlüğü döneminde tercihin Fransa'dan yana kullanılmasında hem Osman Hamdi Bey'in yetiştiği kültür ortamının etkisi hem Fransa'nın izlediği yöntemler etkili olmuştur. Müze müdürlüğünün ilk yıllarında daha keskin önlemler almaya çalıştığı görülen Osman Hamdi Bey'in 1880'lerin sonundan itibaren Fransa'ya daha yakın durduğu zamanlar olmuştur. Bunun nedenini 'ölümü görüp sıtmaya razı olmak' anlayışına uygun olarak, daha fazla yağmalayacağını düşündüğü Almanya'dansa daha az kayıpla ve beraberinde iltifat gördüğü Fransa'yı tercih etmiş olmasında (Eldem, 2010a, s. 146) görmek mümkündür.

Eski eser çeşitliliği ve müze katalogları

Osmanlı Devleti'nde müzecilik alanında 19. yüzyıl ortasında başlayan süreç 20. yüzyıl başına geldiğinde eksikleri olmakla beraber önemli bir ilerleme kat etmiştir. Bunun somut göstergelerinden birisi de müzede bulunan eski eser sayısı ve çeşitliliğinin artması ve Müze-i Hümayûn'da yeni salonlar oluşturulmasıdır. Aşağıda 1901'te Maârif Sâlnâmesine göre Müze-i Hümayûn'da oluşturulan salonların listesi verilmiştir.

Tablo 10: Müze-i Hümayûn Altı Şubesi (*Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye* 1321, s. 52-53)

Numarası	Şube adı
Birincisi	Kadim Yunan Roma ve Bizantin Âsâr-ı Atıkası
İkincisi	Asuriyun ve Keldaniyun ve Mısriyun ve Fenike ve Hint ve Himyeriye ile akvam-ı Araptan ve sair Asya ve Afrika akvam-ı selafesinden metruk asar
Üçüncüsü	Sınâ-i Atıka-i İslâmiyye Asarı
Dördüncüsü	Meskûkât-ı Atıka
Beşincisi	Târih-i Tabîî Numûneleri

Altıncısı

Târih-i Fenn-i Âsâr-ı Atıkaya ait kitabeler

Tablo 10'dan görüldüğü gibi kurum namına yapılan kazılarla ve yabancı kazılarla kurumun koleksiyonunun çok çeşitlendiği ve zenginleştiği anlaşılmaktadır. Üçüncü salon ile Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nin de temellerinin atılmaya başlandığı görülmektedir. Beşinci salon müzenin aynı zamanda bir doğa tarihi müzesi olarak da düşünüldüğüne işaret etmektedir.

Dethier dönemi ile kıyaslandığında Osman Hamdi Bey döneminde Müze-i Hümayûn'daki eser çeşitliliği ve sayısı açısından daha ileri seviyeye ulaşıldığı görülmektedir. Dethier döneminde Cesnola örneğinde olduğu gibi müzeye eser kazandırılması yolunda önemli çalışmalar yapılmış (BOA, MF.MKT, 19/81, H. 10.07.1291) olmakla beraber eser sayısında büyük bir artış olduğu kabul edilmemektedir. Osman Hamdi Bey ise ancak Çinili Köşk'e sığacak kadar eski eser ile devraldığı müzeyi sadece eski eser sayısı ve çeşitliliği açısından değil müze binası, sergi salonları, kütüphanede bulunan kitap ve dergi sayısı açısından da ileri seviyeye taşımıştır (Pasinli, 1992, s. 11). Bunda Dömeke Savaşı'nın galibi Gazi Edhem Paşa (Ortaylı, 2005, s. 259-260) örneğinde olduğu gibi, Osmanlı devlet adamları arasında eski eser merakının yanı sıra Osman Hamdi Bey'in kişisel gayretlerinin de etkisi olmuştur. Bunlardan daha önemlisi artık doğrudan Osman Devleti eliyle yapılan kazılarda ortaya çıkarılan eski eserler bu zenginliği arttırmıştır. Kanunlarla ve uygulamalarla yurtdışına eser kaçırılmasının önüne geçilmeye çalışılmakla beraber bizzat Osman Hamdi Bey'in yürüttüğü kazılar sonucu bulunan eserler müze envanterinin artışı sağlamıştır. Bu durum Osman Hamdi Bey'in göreve gelişinin onuncu yılında yeni bir bina ihtiyacını elzem kılacak seviyeye ulaşmıştır.

Eski eser korumacılığı konusu her iki müdür döneminde de farklı yollarla oluşturulmaya çalışılmıştır. Hukuki bağlayıcılıklar yanı sıra halkın desteği bu konuda önemli bir gereklilikti. Bu bilincin oluşması için kullanılan yöntemlerden birisi ihbariye uygulaması olmuştur. 1874'te yeni Nizamnâme'nin yürürlüğe girdiği dönemde eski eser kaçakçılığını engelleyenlere para verilmesi hakkında bir karar mevcuttur (BOA, ŞD., 562/16, 22. 10. 1291/2 Aralık 1874). Bu uygulama Osman Hamdi Bey döneminde de devam etmiştir. Örneğin Beyrut'a kaçırılmaya çalışılan eski eserleri ihbar edip bunların Müze-i Hümayûn'a kazandırılmasını sağlayana ödül olarak ihbariye verildiği görülmektedir (BOA, MF.MKT., 1072/54, 21.07.1326/19 Ağustos 1908).

Devletler arası ilişkilerin müzecilik faaliyetlerini etkilediği birçok örnek vardır. 19. yüzyılda eski eserlerin ülke dışına çıkışının yöntemleri arasında kazılardaki resmi pay veya kaçakçılık dışında devlet yetkililerinin özellikle padişahın hediye olarak verdiği eserler de mevcuttu. Dethier döneminden farklı olarak Osman Hamdi Bey döneminde bu konuda önlemler arttırılmaya çalışılmıştır. Osman Hamdi Bey'in eski eser koruyuculuğu konusunda Padişahın isteğini dahi yerine getirmemeyi deneyecek kadar hassas olduğu bilinmektedir. Örneğin İstanbul ziyareti sırasında İskender lahdini almayı istediğini düşündüğü İmparator II. Wilhelm'in bunu Padişah'tan isteme olasılığına karşılık Osman Hamdi Bey İskender lahdini müzenin görünür yerinden kaldırtmıştır (Şapolyo, 1936, s. 92). İmparator'un müzede bu lahdi aradığı ifade edilir (Bingöl, 1944?, s. 7). Osman Hamdi Bey ilgili sefire "Eğer Sayda lahdi müzeden çıkarılmak istenilir ise kendisinin o lahid üzerinde intihar ederek cesedinin de birlikte çıkacağını" (Ekrem Reşad ve Osman Ferid, 1326, s. 214) ifade etmiştir. Bu örnek olayda "Müzem için yapmaktan korkmayacağım hiçbir fenalık yoktur (Bingöl, 1944?, s. 7)" ifadesini kullanmış olan Osman Hamdi Bey'in müdürlüğü döneminde eskisiyle kıyaslandığında ilk göze çarpan fark olarak yurtdışına eser çıkışını ve kaçırılışını engelleme çabaları olduğu görülmektedir.

Sonuçları itibariyle sadece devletler arası ilişkilerde eski eserleri koruma politikasındaki güçlenmeyi değil aynı zamanda müzecilik anlayışının çerçevesinin genişlemesini göstermesi açısından şu örnek önemlidir. Osman Hamdi Bey döneminde Louvre Müzesi'nin Osmanlı Devleti'nden 7 eser isteğine karşılık sadece 5'ini gönderip 2 bronz heykelin gönderilmemesi siyasi ilişkilerin müzecilik faaliyetlerini etkilemeye devam ettiğini göstermekle beraber bakış açısının değiştiğini de göstermektedir. Bu tür örnekler kapitülasyonlar veya sefirlerin Sultan üzerindeki etkileri hatta baskıları nedeniyle sadece Fransa ile değil diğer Avrupa devletleriyle de yaşanmıştır (Ata, 2002, s. 40). Ancak bu örnekte eserlerin çıkarıldığı yerde korunması anlayışıyla beraber şu nokta önemlidir ki öncesinde ağırlıklı olarak Antik Yunan ve Roma dönemine ait eserler üzerinde durulurken Osman Hamdi Bey'in müdürlüğü döneminde Anadolu'nun daha eski ve farklı uygarlıklarına da sahip çıkılmaya başlandığı görülmektedir. Kazı alanlarının Anadolu'da yaygınlaşması da bunu göstermektedir. Ayrıca İslam ve Şark eserlerinin de müzede önemli yer teşkil etmesi kararı Osman Hamdi Bey döneminin ürünüdür (Mumcu, 1969, s. 74). 1888 yılının sonunda Şûrâ-yı Devlet'e havale edilip (BOA, ŞD., 210/27, H. 23.03.1306/27 Kasım 1888) ardından Nisan ayında tasdik olunan 45 maddeden oluşan Müze-i Hümayûn Nizamnâme-i Dâhilîsine göre doğrudan doğruya Maârif Nezâreti'ne bağlanmış olan Müze-i Hümayûn'a bağlı olarak Sanâyi-i Atîka-i İslâmiyye Şubesi kurulmuştur (BOA, MV., 42/53, H. 16.08.1306/17 Nisan 1889). Bu dönemde eski eser anlayışının değişimini göstermesi açısından önemli olan Sanâyi-i Atîka-i İslâmiyye Şubesi 1889'da kâğıt üzerinde var olmaya başlamakla beraber içeriğinin zenginleşmesi biraz zaman almıştır. 1906'da İslami eserlerin ana binadan Çinili Köşk'ün üst katına taşınmasından sonra Âsâr-ı İslâmiyye Müzesi adını almıştır (Eldem, 2010b, s. 301).

Dethier dönemi ile kıyaslandığında Osman Hamdi Bey dönemindeki eski eserlerle ilgili bakış açısının ve korumacılığın değişimi yanı sıra eser sayısındaki artışı gösteren örneklerden birisi Milet kazılarında yaşanmıştır. 1874 tarihli Nizamnâmeden sonra Milet kazılarında ortaya çıkarılan 64 heykelden 32 tanesinin yani nizamnâmede belirlenen 1/3 oranından daha fazlasının Louvre Müzesi'ne götürülebilmiş olması (Akın, 1993, s. 234-235) bu dönemdeki zafiyeti göstermesi açısından önemlidir. Bu durumun temel olarak iki açıklaması vardır. Osmanlı Devleti çıkardığı Nizamnâmeyi dahi uygulayamamıştır ve çıkarılan eserlerdeki arazi sahibine düşen 1/3 pay ve hatta devlete düşen 1/3 pay bile kimi zaman düşük meblağlara satılmıştır. 1884 tarihli Nizamnâme, uygulanmasında yine sorunlar yaşanmış olmakla birlikte en azından eski eserlerin yurt dışına çıkarılmasını engelleme yolunda atılan önemli bir adım olmuştur. Bu değişim müze koleksiyonunun hem nicelik olarak artmasına hem de nitelik olarak zenginleşmesini sağlamıştır.

Esasen Müze-i Hümayûn, sahip olduğu bu zengin koleksiyonu hazırladığı müze katalogları ile bütün dünyaya duyurma gayreti içinde olmuştur. Osmanlı Devleti'nde Müze-i Hümayûn eserlerinin derli toplu ilk listesini 1868'de Albert Dumont tarafından Aya İrini Müzesi ifadesiyle yayınlanmış olan bir makalede bulmak mümkündür (Dumont, 1868, s. 237-263). 1871 yılında Goold döneminde hazırlanmış katalogdan sonra Osman Hamdi Bey dönemine kadar yeni bir katalog yapılmamıştır. Bu nedenle Dethier dönemi eski eser sayısı ve çeşidi hakkındaki bilgiler sâlnâmelerden değil dolaylı yoldan derlenebilmektedir. Osman Hamdi Bey döneminde ilk işlerden birisinin katalog hazırlamak olması müzecilik anlayışının daha disiplinli ele alındığı göstermektedir. Bu dönemde ilk katalog Osman Hamdi Bey'in girişimiyle 1882 yılında Salomon Reinach tarafından hazırlanmıştır (Eldem, 2010b, s. 153, 396). Osman Hamdi Bey'in müdürlüğü döneminde ilerleyen yıllarda farklı konularda ayrıntılı kataloglar da hazırlanmıştır. 1901 yılına ait aşağıdaki bilgiler bunu göstermektedir.

Tablo 11: Müze-i Hümâyûn'un Neşrettiği Kataloglar (1901) (*Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye e*, 1319, s. 50)

Katalog adı	Katalog içeriği
Meskûkât-ı Atîka-yı İslâmiyye Kataloğu. Birinci Kısım:	Müluk-u Türkmaniye-Türkçe ve Fransızca ayrı ayrı mahalledir - 8 aded resimli levhayı havidir
Meskûkât-ı Atîka-yı İslâmiyye Kataloğu. İkinci Kısım:	Halife-i Raşidin, Halife-i emeviye ve Abbasiye - 5 aded resimli levhayı havidir
Meskûkât-ı Atîka-yı İslâmiyye Kataloğu. Üçüncü Kısım:	Müluk-u Cengiziye ve İlhaniye ve Celairiye ve Kırım Hanları - 4 aded resimli levhayı havidir
Luhud ve Mekabir Kataloğu	Türkçe ve Fransızca
Âsâr-ı Heykeltıraşı Kataloğu	Türkçe ve Fransızca
Âsâr-ı Himyeriye ve Tedmüriye Kataloğu	Türkçe ve Fransızca
Âsâr-ı Mısıriye Kataloğu	Türkçe ve Fransızca
Tunç ve Mezinata Dair Asar	Türkçe ve Fransızca

Tablo 11'den de görüldüğü üzere, Osman Hamdi Bey döneminde müzecilik faaliyetleri tarih anlayışındaki farkı da göstermektedir. Neşredilen kataloglar tarihin bir yanı sıra ele alınmasının eksikliğinin kabulünün yansımasıdır. Öncesinde gerektiği gibi ilgilenilmemiş olan İslam ve Doğu eserleri kayıt altına alınmaya başlamıştır.

Sonuç

Kuruluşu 19. yüzyıl ortalarına denk gelen Müze-i Hümâyûn, Osmanlı Devleti'nde Avrupalı devletlerin etkili olduğu kurumlar arasındadır. Bu etki kurumun kuruluşundan ziyade çalışma alanı üzerinde daha yoğun hissedilmiştir. Müzecilik çalışmaları 19. yüzyılda ulus devletlerinin kültürel kimliğini güçlendirmeye çalışan Avrupalı devletlerin ilgi odağında olmuş bir alandır. Bunlar arasında kendi kültürel kimliklerini şekillendirirken kendi toprakları dışında kültürel yağmaya varan işler yapanlar olmuştur. Bu dönemde Avrupa topraklarına kıyasla çok daha zengin eski eser mirasına sahip Osmanlı toprakları bu konuda en çok yağmalanan bölge olmuştur. Arkeoloji çalışmalarının antika eser sahipliğinin ekonomik güç göstergesi olarak kullanıldığı ilk zamanlarından sonra özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kültürel zenginliğin göstergesi olarak kabul edilmeye başlaması önemli değişimi de getirmiştir. Bu değişimle beraber Osmanlı toprakları uygarlık tarihinin sahipleri ve koruyucuları olma iddiasıyla çalışmalarını arkeoloji alanına da kaydıran yayımlacı Avrupalı devletler için en cazip bölgelerin başında gelmiştir. Bunun nedeni hem Osmanlı topraklarının bu konudaki zenginliği hem de Osmanlı yönetiminin bu zenginliğe sahip çıkma konusundaki zayıflığı idi.

Osmanlı Devleti tarafından kurumlar ve kanunlar aracılığıyla 19. yüzyıl ikinci yarısından itibaren bu yağmalama faaliyetlerinin etkisi giderek daha fazla kırılmaya çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'nde bir devlet kurumu olarak ilk kez 1846'da bir müzenin kurulmuş olması Avrupalı devletlerin bu politikalarını etkileyecek bir gelişmeydi. Bu konudaki zenginliğin sahiplenilmesi ve korunması için bu ilk adım elbette gerekliydi ama yeterli değildi. Arkeoloji zenginliğinin sahiplenilmesi ve korunması için yönetimin desteği ve toplumun sahiplenmesi şarttı. 1869-1881 yılları arasında görev yapmış ilk üç yöneticisi yabancı olan Müze-i Hümâyûn'un arkeoloji çalışmalarına yaklaşımı ile ilk Osmanlı müdürünün yaklaşımı

arasında farklar vardı. Bu üç yabancından en uzun süre müdürlük yapan Philipp Anton Dethier 1872-1881 yılları arasında yaklaşık 103 ay görevde kalmıştır. Müze-i Hümâyûn'un ilk Osmanlı müdürü Osman Hamdi Bey ise 1881-1910 yılları arasında yaklaşık 353 ay görev yapmıştır. İki müdürün görev süreleri arasındaki yaklaşık üç buçuk kat fark onların icraatına da yansımıştır.

Kurumun adı, Âsâr-ı Atîka Nizamnâmeleri, idari ve uzman personel durumu, müze binaları, arkeoloji kazıları, eski eser sayı ve çeşitliliği, Müze-i Hümâyûn yayın faaliyetleri iki müdür dönemi arasında farkları ortaya koyan konulardır. Bu farklar süreç içerisinde bir gelişim çizgisinin sonucudur, aynı zamanda bu gelişimin kişilerden kaynaklı farkları da vardır. Dethier ve Osman Hamdi Bey'in icraatları arasındaki farkları etkileyen unsurlar arasında görev sürelerinden başka eğitimleri ve dönemlerinde Osmanlı Devleti'nin siyasi durumu ve ekonomik koşulları da sayılmalıdır. Her iki müdür döneminin ortak padişahı olan Sultan II. Abdülhamid döneminin siyasi, ekonomik ve kültürel özellikleri de müzecilik faaliyetlerine de yansımıştır.

Osmanlı topraklarında arkeoloji faaliyeti yürüten Osmanlılar da mevcuttu. Ancak bu alandaki büyük kazılar Avrupalı devletler tarafından yürütülmüştür. İngiltere, Fransa, Avusturya, Almanya, Rusya, İtalya ve Amerika Birleşik Devletleri bu faaliyetlerde etkin olan devletlerdi. Müze-i Hümâyûn namına yapılan kazıların sayısının giderek artması Osmanlı Devleti'nin bu alandaki mücadelesinin göstergesidir.

Dethier döneminde Müze-i Hümâyûn'un kurumsal kimliğini kazanmasında önemli adımlar atılmıştır. Çinili Köşk'ün müze binası haline getirilmesi veya 1874 yılında Osmanlı Devleti'nin Âsâr-ı Atîka Nizamnâmesi'nin çıkarılması bu sürecin parçalarıdır. Dethier döneminde müze mektebi kurma gibi sonuç alınamayan girişimler de olmuştur. Ancak genel olarak her iki örnekte de Osmanlı Devleti'nde müzecilikle beraber arkeoloji çalışmalarında toplum ve devlet çıkarlarını korumada yetersiz olduğunu gösteren özellikler mevcuttur. Çinili Köşk örneğindeki tahripat telafi edilmeye daha müsait olmakla beraber Nizamnâme'deki maddelerin bağlayıcılığı geri dönüşü olmayan kayıplara neden olmuştur. Kazıda çıkarılan taşınır eserlerin 1/3 oranının kazıyı yapana ait olması yurtdışına eser götürülmesinin resmi onaylı hale gelmesi anlamını taşıyordu. Dönemin siyasi ve ekonomik baskı unsurları nedeniyle bu oranın resmi veya gayri resmi olarak çok daha arttığı bilinmektedir. En bariz örneği ise Bergama kazılarında yaşanmıştır. Bu örnek olaylarda Osman Hamdi dönemindeki işlemlere bakıldığında her alanda farklı bir yaklaşımın başladığını görmek mümkündür.

Osman Hamdi Bey döneminde arkeoloji alanında bu devletler arasındaki rekabette Osmanlı çıkarlarının daha fazla gözetilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Diğer alanlardaki örneklerle beraber Osman Hamdi Bey'in ilk icraatları arasındaki Nemrut kazısında takındığı tavırdan bu anlaşılmaktadır. Almanların Osmanlı topraklarındaki arkeoloji çalışmalarından elde ettiği kazanım Osmanlı lehine çevrilmeye çalışılmıştır. Bu açıdan Osman Hamdi Bey ile başlayan, eskiye kıyasla Osmanlı arkeolojisi ve eski eser mirasının kanunlarla ve etkinliklerle koruma altına alınmaya çalışılması bu dönemin en önemli özelliğidir. Bu nedenle Osman Hamdi Bey döneminde Müze-i Hümâyûn'un etkin bir kurum olma yolunda daha başarılı olduğu görülmektedir. 1884 ve ardından 1906 tarihli Âsâr-ı Atîka Nizamnâmeleri ile bu durum yasal güvenceye alınmaya çalışılmıştır. Osman Hamdi Bey zamanında çıkarılan Âsâr-ı Atîka Nizamnâmeleri hem kültürel mirasın korunmasını sağlama açısından hem de Osmanlı Devleti yıkılıp Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulduktan sonra da 1973 yılına kadar (Özkasım ve Ögel, 2005, s. 99) ana niteliği ile uzun yıllar yürürlükte olması açısından önemlidir.

Nizamnâmeler devlet güvencesi altındaki kanunlardır. Ancak kanun çıkarmak onun uygulanabilir olmasına yetmemektedir. Bu bağlamda arkeoloji alanında bu güvencenin her zaman sağlanmadığını gösteren örnekler yaşanmıştır. Bu, Nizamnâmelerdeki kuralların devlet

politikası olmaktan daha ziyade kişisel çabalarla sağlanmaya çalışıldığı anlamına da gelmektedir. Osman Hamdi Bey dönemi Osmanlı arkeolojisinin uluslararası nitelik kazanma süreci olarak tanımlanmaktadır (Ortaylı, 1990, s. 22-24). Bu aynı zamanda kendi mirasına sahip çıkarak kendi kimliğini oluşturma sürecinin güç kazandığı dönemdir. Bu durum Osmanlı toplumunda yönetim kademesinde arkeoloji ve müzelere yaklaşımın “Osmanlılaşması” olarak tanımlanabilir. Bu durum arkeoloji çalışmalarının sonuçlarının görünür hale geldiği en önemli kurum olan Müze-i Hümayûn’da kendisini göstermiştir. Kurum adının geçirmiş olduğu değişim, Âsâr-ı Atıka Nizamnâmelerinin içeriğinin giderek daha fazla Osmanlı Devleti ve kültürel mirası lehine nitelik kazanması, müzecilik faaliyetlerini yürütecek idari ve uzman personel yetiştirilmesine özel önem verilmesi, müze binasının Osmanlı yöneticileri arasında kültür politikası anlayışının gelişmesine paralel şekilde inşa edilmesi, yapılan arkeoloji kazılarında yabancıların etkisinin azaltılmaya çalışılması ve maârif hisse-i îânesine bağlı olarak Müze-i Hümayûn namına yapılan kazıların sayısının giderek artması, Müze-i Hümayûn’daki eski eser sayısının ve çeşitliliği ile yayın faaliyetlerinin artması Philipp Anton Dethier ile Osman Hamdi Bey’in müdürlükleri dönemleri arasındaki farkın giderek arttığını gösteren örneklerdir. Her ikisi de alanında uzman ve yetkin kişiler olmasına rağmen Osman Hamdi Bey dönemindeki fark kültürel kimlikleriyle de ilgili olmalıdır. Osman Hamdi Bey’in Osmanlı kültürünün bir parçası olması nedeniyle de döneminin müzecilik faaliyetlerinin diğer tüm özellikleriyle beraber Dethier dönemine nazaran daha başarılı olduğu bir gerçektir.

Kaynakça

Türkiye Cumhuriyeti Başkanlık Osmanlı Arşivi

- BOA, MF.MKT, 17/98, H. 23.01.1291 (12 Mart 1874)
 BOA, MF.MKT, 18/73, H. 15.03.1291 (2 Mayıs 1874)
 BOA, MF.MKT, 19/81, H. 10.07.1291 (23 Ağustos 1874)
 BOA, MF.MKT., 21/145, 21 Şevval 1291 (1 Aralık 1874)
 BOA, ŞD., 562/16, 22. 10. 1291 (2 Aralık 1874)
 BOA, İ.DH, 696/48663, 25.12.1291 (2 Şubat 1875)
 BOA, İ.MMS, 53/2348, 22 Receb 1292 (24 Ağustos 1875)
 BOA, MF.MKT., 34/42, 16 Safer 1293 (13 Mart 1876)
 BOA, ŞD., 210/27, H. 23.03.1306 (27 Kasım 1888)
 BOA, MV., 42/53, H. 16.08.1306 (17 Nisan 1889)
 BOA., MV., 66/76, H. 04.01.1309 (10 Ağustos 1891)
 BOA, MF.MKT., 350/43, H. 09.10.1314 (13 Mart 1897)
 BOA, MF.MKT. 745/61, H. 09.08.1321 (31 Ekim 1903)
 BOA, BEO., 2641/198025, H. 09.08.1323 (11 Ağustos 1905)
 BOA, MF.MKT., 1072/54, 21.07.1326 (19 Ağustos 1908)

Sâlnâmeler

- Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye.* (1316). Dersaadet: Matbaa-i Âmire.
Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye. (1319). Dersaadet: Matbaa-i Âmire.
Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye. (1321). Dersaadet: Asır Matbaası.
Sâlnâme-i Devleti-i Aliyye-i Osmâniyye. (1302). Dersaadet: Matbaa-i Osmani.
Sâlnâme-i Devleti-i Aliyye-i Osmâniyye. (1303). Dersaadet: Matbaa-i Âmire.
Sâlnâme-i Devleti-i Aliyye-i Osmâniyye. (1310). Dersaadet: Matbaa-i Âmire.
Sâlnâme-i Devleti-i Aliyye-i Osmâniyye. (1316). İstanbul: Âlim Matbaası.
Sâlnâme-i Devleti-i Aliyye-i Osmâniyye. (1326). Dersaadet: Selanik Matbaası

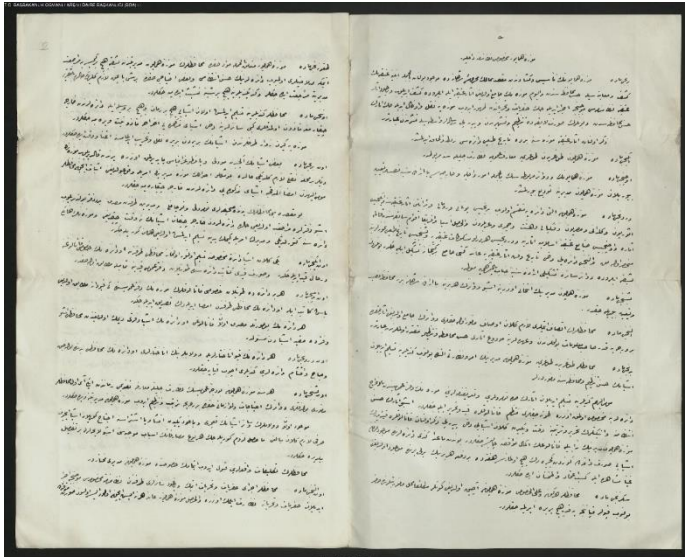
Araştırma Eserler

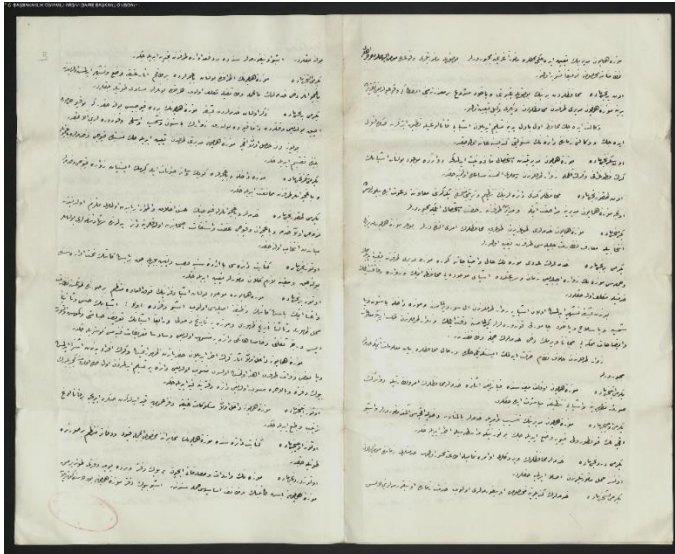
- Agstner, R. ve Samsinger, E. (2018). Am hl. Dreifaltigkeitstag wurde die Schule feierlich eröffnet. Die österreichisch (-ungarische) nationalschule in Konstantinopel 1850-1918. E. Samsinger (Ed.), *Österreich in İstanbul III, K. (u.) K. Präsens im Osmanischen Reich*, (361-399). Viyana: LIT Verlag Münster.
- Akın, N. (1993). Osman Hamdi Bey, Âsâr-ı Atika Nizamnamesi ve dönemin koruma anlayışı üzerine. Z. Rona (Ed.). *Osman Hamdi Bey ve dönemi*, sempozyum/atölye 17-18 Aralık 1992, (233-239). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı yayını.
- Ata, B. (2002). *Müzeler ve tarihi mekânlarla tarih öğretimi: Tarih öğretmenlerinin müze eğitimine ilişkin görüşleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Bingöl, C. (1944 ?). *Ölümünün 34. yıldönümünde Osman Hamdi*. 7. Erişim tarihi: 04 Ocak 2021, Erişim adresi: <https://core.ac.uk/reader/38324460>
- Cezar, M. (1995). *Sanatta Batı'ya açılış ve Osman Hamdi* (1. Cilt) (2. Baskı). İstanbul: Erol Kerim Aksoy Kültür, Eğitim, Sanat ve Sağlık Vakfı yayınları.
- Çal, H. (2005). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e eski eserler kanunları. *Prof. Dr. Kâzım Yaşar Koprıman'a armağan* (234-270). Ankara: Berikan.
- Dethier, P. A. (1993). *Boğaziçi ve İstanbul (19. yüzyıl sonu)* (çev. Ü. Öztürk), İstanbul: Eren yayıncılık.
- Dethier, P. A. (1867). *Nouvelles decouvertes archeologiques faites a Constantinople*. İstanbul: Imprimerie Centrale.
- Dumont, A. (1868). Le Musee Sainte-Irene a Constantinople antiquites Grecques, Greco-Romaines et Byzantines. *Revue Archéologique, nouvelle série*, 18, 237-263.
- Ekrem Reşad ve Osman Ferid. (1326). *Musavver nevsal-i Osmani 1326 seni-i maliyesine mahsus*. İstanbul: Matbaa-i Hayriye.
- Eldem, E. (2010a). An Ottoman archaeologist caught between two worlds: Osman Hamdi Bey (1842-1910). D. Shankland (Ed.), *Archaeology, anthropology and heritage in the Balkans and Anatolia, The life and times of F. W. Hasluck 1878-1920* (121-149), Gorgias Press.
- Eldem, E. (2010b). *Osman Hamdi Bey sözlüğü*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Eldem, E. (2019) Osman Hamdi Bey'in "karanlık" yılları (1871-1881). *Milli saraylar sanat tarihi mimarlık dergisi*, (17), 53-75.
- Eldem, E. (2013). Philipp Anton Dethier'nin Schliemann ve Cesnola ile mücadelesi (1874). *Sanat tarihi araştırmaları*, (2), 25-38.
- Eldem, E. (2012/2013). The archaeology of a photograph Philipp Anton Dethier and his group of Greek art. *Jahrbuch des Deutschen archaologischen instituts*, (127/128), 499-530.
- Eldem, E. (2017). Theodor Makridi Bey ve 1907 Boğazköy kazısı. M. Doğan-Alparlan, A. Schachner ve M. Alpaslan (Eds.), *The discovery of an Anatolian Empire/Bir Anadolu İmparatorluğunun keşfi* (159-192). İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü yayınları.
- Ergin, O. (1977). *İstanbul mektepleri ve ilim, terbiye, san'at müesseseleri-dolayısıyla-Türk maarif tarihi*. İstanbul: Eser Matbaası.
- Esener, B. (2012) *The making of the Turkish nation: Political use of archaeology for the nation-state building project during the early republican era in Turkey*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans. İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Eyice, S. (1985). Arkeoloji Müzesi ve Kuruluşu. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tarih Ansiklopedisi* (1596-1603), İstanbul: İletişim yayınları.
- Eyice, S. (1960). İstanbul Arkeoloji Müzelerinin ilk müdürlerinden Dr. Ph.-Anton Dethier hakkında notlar. *İstanbul Arkeoloji Müzeleri yıllığı No 9* (45-52). İstanbul: İstanbul Matbaası.
- Göğüş, C. (2007). *19. yüzyıl Avusturya gazeteleri ışığında Osmanlı İmparatorluğunun 1873*

- Viyana Dünya Sergisine katılımı.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Göleç, M. (2011). 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başında Osmanlı coğrafyasında demiryolculuk ve arkeoloji. *CIEPO uluslararası Osmanlı ve Osmanlı tarihi araştırmaları 6. ara dönem sempozyum bildirileri*, 14-16 Nisan 2011, Uşak, s. 653-674.
- Gündüz, F. (2007). Osman Hamdi Bey (1842-1910). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 33, İstanbul, 468-469.
- Hitzel, F. (2010). Osman Hamdi Bey et les debuts l'archaeologie Ottomane. *Turcica*, (42), s. 167-190.
- Illich, N. S. (2007). *German imperialism in the Ottoman Empier: A comparative study.* Yayınlanmamış Doktora Tezi. Texas A&M University, Texas.
- Karaer, N. (2003). *Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahati ile Osmanlı ve Batı kamuoyundaki yankıları.* Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Anabilim Dalı, Ankara.
- Koç, K. (2018). *Osmanlı Modernleşme Döneminde ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Karaman'da Eğitim Öğretim (1838-1950).* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Orta Öğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı Tarih Eğitimi Bilim Dalı, Konya
- Kundakçı, G. E. (2002). 19 yüzyılda Anadolu arkeolojisine ve eskiçağ tarihine genel yaklaşım. *XIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, 4-8 Ekim 1999*, (III. Cilt, II. Kısım), (1-10). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kuneralp, S. (1999). *Son dönem Osmanlı erkân ve ricali (1839-1922) prosopografik rehber:* İstanbul: İSİS.
- Kurşun, Z. (1991). *Küçük Mehmed Said Paşa (Siyasî Hayatı, İcraatı ve Fikirleri) 1838-1914.* Yayınlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- Kuruloğlu, F. (2010). Osmanlı Devletinde müzecilik. *Tarih Okulu*, (VI), 45-61.
- Kutlu Dilbaz, B. (2014). *Anadolu'daki arkeolojik kazılar (1860-1910).* Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Mahmud Cevat İbnü's Şeyh Nâfi. (2001). *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrââtı-XIX. Asır Osmanlı Maârif Tarihi-* (T.Kayaoğlu, Yay. haz.) Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Marchand, S. (2014). The Great War and German archaeology. *The Ancient Near East Today*, (6). Erişim tarihi: 11 Ocak 2021, Erişim adresi: <http://www.asor.org/onetoday/2014/06/the-great-war-and-german-archaeology/>
- Mumcu, A. (1969). Eski eserler hukuku ve Türkiye. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XXVI (3-4), 45-78.
- Mutlu, S. ve Başaran Mutlu, M. (2018). Anadolu'da arkeolojinin kurumsallaşma süreci ve gelişimi. *Academic knowledge*, (1), 64-76.
- Ogan, A. (1947). Türk Müzeciliğinin Yüzüncü Yıldönümü. *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu*, (62), 8-19.
- Ortaylı, İ. (1990). Arkeolojimiz Osman Hamdi ile uluslararası kimlik kazandı. *Hürriyet gösteri sanat edebiyat dergisi*, (119), 22-24.
- Ortaylı, İ. (1981). *İkinci Abdülhamid döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman nüfuzu:* Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2007). *Batılılaşma Yohunda.* İstanbul: Merkez Kitapları.
- Ortaylı, İ. (2005). *İmparatorluğun en uzun yüzyılı* (20. Baskı). İstanbul: İletişim yayınları.
- Öz, T. (1970). Yurdumuzda müzeler nasıl kuruldu? Neler yapıldı? Neler yapılması gerekli? *VII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri* (II. Cilt) (951-960). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Özkasım, H. ve Ögel, S. (2005). Türkiye'de müzeciliğin gelişimi. *İTÜ dergisi*, 2 (1), 96-102.

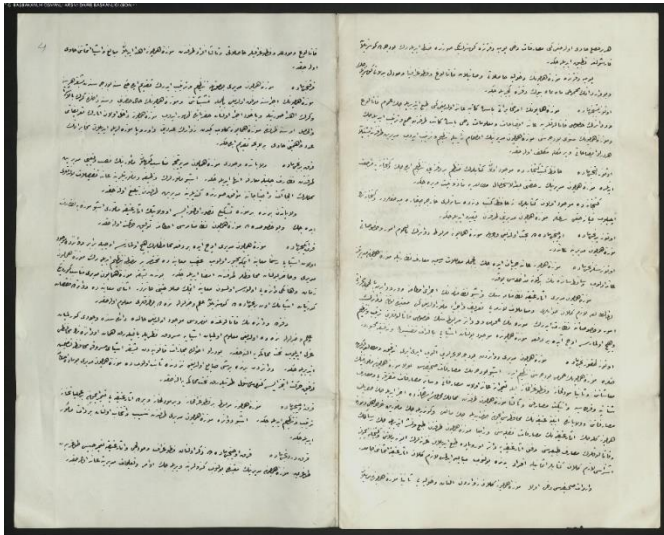
- Özkaya, Y. (1993). II. Abdülhamid'e güzel sanatlar hakkında sunulan layiha. *OTAM*, (4), 645-685.
- Pasinli, A. (1992). Amacı gerçek bir müze yaratmaktı. *Cumhuriyet*, 11.
- Personal Nachrichten. (1881). *Zeitschrift museologie und antiquitatenkunde sowie für verwandte wissenschaften*, (6), 48.
- Saatçi Ata, M. B. (2021). Müze-i Hümâyün Müdürü Dr. Philipp Anton Dethier'nin Osmanlı maarif nazırları dönemindeki (1872-1881) faaliyetleri üzerine bir değerlendirme. *Belgi*, (1), 459-482.
- Sarıtaş, İ. (2019). Alman İmparatorluğu'nun Türk dünyasına yönelik propaganda faaliyetleri: Arkeolog Max Freiherr von Oppenheim ve Doğu Haber Ajansı. *Bilig*, (91), 113-135.
- Sazıcı, G. (2007). Heinrich Schliemann'ın gözüyle Troia tabakaları. M. Alparslan, M. Doğan-Alparslan ve H. Peker (Eds.), *Belkıs Dinçol ve Ali Dinçol'a armağan (685-705)*. İstanbul: Ege yayınları.
- Serbestoğlu, İ. ve Açıık, T. (2013). Osmanlı Devleti'nde modern bir okul projesi: Müze-i Hümâyün Mektebi. *Gazi Akademik Bakış*, 6 (12), 157-172.
- Shaw, W.M.K. (2004). *Osmanlı müzeciliği, müzeler, arkeoloji ve tarihin görselleştirilmesi* (çev. E. Soğancılar). İstanbul: İletişim.
- Somel, S.A. (2015). *Osmanlı'da eğitimin modernleşmesi (1838-1908)* (çev. O. Yener). İstanbul: İletişim.
- Şahin, G. (2007). Avrupalıların Osmanlı ülkesindeki eski eserlerle ilgili izlenimleri ve Osmanlı müzeciliği. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 26 (42), 101-125.
- Şapolyo, E. B. (1936). *Müzeler tarihi*: İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Tamtürk, S. (2018). *19. Yüzyılda Efes harabeleri İngiltere'ye nasıl götürüldü?* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Ürekli, F. (2009). Sanâyi-i Nefise Mektebi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (36. cilt), 93-97.

Ek 1: Müze-i Hümâyün Nizamnâme-i Dâhilisi (BOA, ŞD., 210/27, H. 23.03.1306/27 Kasım 1888)

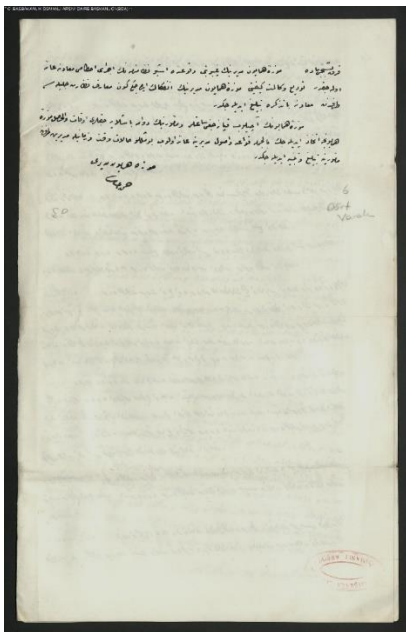

S21161040027.006

S21161040027.006

S21161040027.006